

– bez ohledu na mnohem smířlivější postoj Britů – donutit Německo k reparačním platbám dohodnutým přes protesty německé strany roku 1921 v Londýně. Silným motivem pro tuto politiku byla obtížná finanční situace, v níž se Francie ocitla. Válka se financovala z půjček, které bylo nyní nutno splácet. Francouzský lid odmítal jakékoli výraznější zvýšení daní, takže vládní příjmy dosahovaly jen zlomku výdajů a vláda musela financovat svá vydání prodejem dluhopisů. Obnova zrušených a zničených oblastí země zatížila vládní finance dalším břemenem. Peníze potřebné pro tyto účely se získávaly půjčkami, u nichž se jako záruky používalo německých reparačních plateb. Když Německo odmítalo uhradit splátky, francouzský deficit rostl.

Politika, kterou Poincaré zvolil ke zlomení německého odporu proti reparačním platbám, vyvrcholila vpádem do Porúří. Poincarého bezprostředním cílem bylo získat uhelné a rudné doly v Porúří, aby pracovaly pro francouzskou vládu a aby zisky z prodeje porúřského uhlí a oceli mohly kryt náklady na obnovu zničených oblastí. Poincaré také očekával, že toto spojení vojenského a hospodářského nátlaku posílí odstředivé síly v říši a možná povede i k založení samostatné republiky v Porýní.

Ukázalo se však, že francouzská okupace Porúří je chyba. Říše zůstala jednotná a pasivní odpor, organizovaný německou vládou, byl tak účinný, že se všechny práce v dolech zastavily. Je pravda, že náklady na tento pasivní odpor, tedy placení horníků za to, aby nepracovali, způsobili bankrot. Po devíti měsících, v září 1923, byli Němci donuceni ukončit pasivní odpor a deklarovat svou ochotu obnovit platby a dodávky podle versailleské smlouvy. Náklady na porúřské dobrodružství však zhoršily i hospodářské postavení Francie. Hodnota francouzského franku prudce klesala a spekulanti očekávali, že půjde cestou německé marky. Půjčka od amerických bankéřů, zejména od firmy J. P. Morgan and Company, zastavila „hon na frank“, ale francouzská vláda musela souhlasit s ustavením mezinárodního výboru odborníků, kteří měli posoudit stav německého hospodářství a možnosti splácení reparací: jednalo se o Dawesův výbor.

To vše vyvolalo ve Francouzské republice odpor proti Poincarého politice. Bylo zřejmé, že Francouzi si uvědomili „bolestný dojem z neústupnosti“ – abychom citovali z noty britského ministra zahraničí George Curzona francouzské vládě –, který francouzská politika vyvolala na celém světě. Ve volbách, jež se konaly rok po okupaci Porúří, zvítězil *cartel des gauches*, sdružení levice, a Poincaré podal demisi. Novým premiérem se stal Hériot a levicovým ministrem zahraničí Aristide Briand (1862–1932).

Briand zůstal ministrem zahraničí od roku 1925 do roku 1932. První léta své politické kariéry, kdy vyvolával obavy kvůli své úloze při oddělení církve od státu, měl dávno za sebou. Od té doby působil v řadě francouzských vlád jako ministr školství, ministr spravedlnosti a premiér. Coby ministerský předseda v době německé ofenzivy u Verdunu poznal hrůznost této bitvy a v poválečných letech se jeho zájem obrátil k zahraniční politice a k problémům míru. Briand byl stejně jako jeho předchůdci přesvědčen, že Francie potřebuje záruky proti útoku, doufal však, že je získá prostřednictvím dohod a spojenectví zakotvených v systému kolektivní bezpečnosti, který by automaticky postavil členy Společnosti národů proti každému agresorovi. Briand byl skvělý řečník a jeho projevy byly vždy vrcholným okamžikem jednání Společnosti národů; pro Francii získaly mnoho dobré vůle na mezinárodním poli. Přijetí Briandovy zahraniční politiky ve Francii však znamenalo rezignované uznání hranic francouzské moci. I přes vítězství ve válce a přes udržování velké evropské armády nebyla Francie v poválečných letech schopna jednat v zahraniční politice na vlastní pěst.

VELKÁ BRITÁNIE

Ačkoliv Británie začala obhajovat shovívavější nakládání s Německem, než jaké prosazovala Francie, na konci války necítili Britové vůči Němcům žádné sympatie. Ve skutečnosti zesílila nenávist natolik, že trvalo léta, než se opět obnovily osobní styky mezi britským a německým obyvatelstvem. Volby, které se konaly v prosinci 1918 a v nichž směly poprvé hlasovat ženy, jsou známy jako *khaki volby*, protože ve volební kampani i v samotném hlasování se odrážel duch vojska oděného v khaki uniformách. Během předvolební kampaně vláda slíbila, že bude soudně stíhat Viléma II. a všechny Němce odpovědné za válečné ukrutnosti a že přiměje Německo, aby zaplatilo náklady na válku. Poté, co ministerský předseda Lloyd George ujistil národ, že „si vynutí od Německa i ten nejposlednější penny, až po hranice jeho (platebních) možností“, dosáhla vláda drtivého vítězství a získala 476 poslaneckých křesel, zatímco opozice si jich zabezpečila jen 87. Vláda byla koalici konzervativců, kteří si ještě říkali unionisté, a liberálních přívrženců Lloyda George a zrcadlila se v ní nacionalistická nálada tohoto období, neboť konzervativci byli s 355 křesly mnohem silnější než jejich liberální koaliční partneři.

To, co obyvatelé Velké Británie očekávali od poválečného světa, se ale dosti lišilo od očekávání lidí ve Francii. Francouzi dosáhli hmatatelných zisků (znovuzískání Alsaska-Lotrinska) a měli konkrétní záměry, zejména se chtěli osvobodit od noční můry německé převahy a nevyprovokovaného útoku. Britové měli mnohem neurčitější představy. Očekávali pokojný

svět a lepší život pro všechny obyvatele Britského souostroví. Myšlenka nového pořádku v mezinárodních vztazích šla ruku v ruce s požadavkem reformy vnitropolitického života. Myšlenka, že se poválečná léta mají stát dobou sociálních reforem, se rozhodujícím způsobem odrazila i v králově projevu při zahájení poválečného zasedání parlamentu: „Touhy po lepším společenském řádu, kterým v srdcích Mého lidu vlila nový život válečná zkušenost, musí být povzbuzeny okamžitou a rozsáhlou akcí... od vypuknutí války pracovala každá strana a každá třída společně s ostatními a bojovala za velký ideál... musíme nadále projevovat téhož ducha. Nesmíme se zastavit před žádným obětováním zájmu či prestiže, abychom potřepli nezaslouženou chudobu, snížili nezaměstnanost, zajistili slušné bydlení, zlepšili zdraví národa a zvýšili úroveň blahobytu po celé zemi.“ Takové názory tvořily i základ Lloyd Georgeovy řeči před Dolní sněmovnou v únoru 1919, kdy premiér prohlásil, že v Dolní sněmovně není poslanec, jenž by nebyl oddán myšlence sociální reformy: „Pokud utrpíme nezdar, dějiny odsoudí nejen podlost, ale i do nebe volající hloupost takového neúspěchu.“

Do válečného úsilí byly vtaženy všechny vrstvy britské společnosti, a ti, kdo se podíleli na válce, nyní očekávali, že v době míru budou uspokojeny jejich potřeby. Vláda dala ženám starším třiceti let volební právo a odstraněním majetkových omezení rozšířila toto právo i u mužů. Výsledky při prosazování sociálních reforem však byly neuspokojivé, a to i přes taková opatření jako rozšíření sociálního pojištění na téměř všechny dělníky, kteří vydělávali méně než pět liber týdně. Největším problémem poválečné Británie bylo bydlení. Během válečných let se výstavba zastavila a podle odhadů bylo během prvního roku po válce zapotřebí přinejménším 300 000 nových domů. Během následujících dvou let však bytová politika vlády přinesla jen 14 594 nových domů, a když rozpočtové škrty v roce 1923 skoncovaly s vládními příspěvky na jejich výstavbu, byl nedostatek bytů ještě horší než v roce 1918. Slumy zůstávaly poskvrou anglických průmyslových center, kterou se nedařilo odstranit a šířila se dále.

Zklamání nadějí, podnícených vítězstvím i vládními sliby, vedlo ke zpochybnění minulosti a změnilo nadšení pro válečné politiky v pochybnosti a kritiku. Vyvolalo také skepsi vůči politice uplatňované ve vztahu k Německu.

Selhání úsilí o sociální reformu bylo zčásti neúspěchem vlády, ale zaviny jej i okolnosti mimo její dosah. Jednak vládu tvořily samé politické primadony. Vedle Lloyda George, který získal díky svému válečnému vůdcovství obrovskou autoritu, v ní působily tak impozantní postavy jako bývalý premiér Arthur Balfour, Alfred Milner, proslulý svým působením

v jižní Africe, a bývalý indický vicekrál George Curzon. Jejimi členy byly i hvězdy mladší generace, zejména arogantní a duchaplný F. E. Smith (pozdější hrabě Birkenhead), Winston Churchill a Austen Chamberlain, syn a politický dědic Josepha Chamberlaina. Zdálo se, že tito i další političtí předáci mají větší zájem na taktizování jednoho proti druhému než na uskutečňování jednotné politiky. Jejich ctižádost a intriky přizívoval tisk, zejména noviny patřící tiskovým „magnátům“ – Northcliffovi, Rothermerovi a Beaverbrookovi –, kteří sami dychtili po politických funkcích.

Vládu jakožto koalici konzervativců a liberálů sužovalo střetávání principů, kdykoli se pracně pokoušela stanovit určitou politickou linii. Oživil se starý spor o volný obchod, přičemž liberálové chtěli zachovat otevřenou obchodní politiku, zatímco konzervativci dávali přednost preferenčním člům pro členy britského impéria. Byl tu i spor o udržení vládní kontroly nad britským hospodářstvím. Bez jisté míry takové kontroly se liberální požadavky na aktivní politiku sociálních reforem nedaly uskutečnit. Konzervativci však využívali své síly v Dolní sněmovně, aby přiměli Lloyda George ke zrušení hospodářských omezení a regulací, zavedených v době války.

Vláda byla konfrontována i s dalšími problémy. Zmatek vyvolaný válkou jen tak nepolevil: naopak, neklid se rozšířil po celém britském impériu. Mírová konference, otázka zásahu v Rusku a boj na Blízkém východě poutaly velkou pozornost britských politiků. Palčivým domácím problémem bylo řešení irské otázky, která už téměř století narušovala britský politický život a jejíž urovnání se už nedalo odkládat. Během války vláda otálela s energickými kroky k zavedení samosprávy v Irsku, což mělo za následek velikonoční povstání v roce 1916. To bylo rychle poraženo, ale brutalita, s jakou se postupovalo, zničila vliv umírněných politiků v Irsku. Určující silou irské politiky se nyní stala strana Sinn Fein, tedy „my sami“, jejíž jméno naznačovalo, že jejím cílem je úplná nezávislost Irska. Sinn Fein zahájila partyzánskou válku: byli napadáni britští důstojníci, vypalovala se panská sídla patřící lidem, vystupujícím proti nezávislosti, byly vypalovány banky. Náhradou za Iry, kteří opustili řady policie, posílili policejní síly rekruti z Anglie. Ti byli podle barev své uniformy posměšně nazýváni *Black and Tans*, tedy „černohnedí psi“. Jejich brutalita vyvolala nevoli dokonce i v Anglii.

Konzervativci věřili, že styky se Sinn Fein lze navázat až poté, co „černohnedí psi“ obnoví pořádek. Liberálové však chtěli začít jednat okamžitě a jejich názor převážil. V prosinci 1921 byla podepsána smlouva, rozdělující Irsko na severní část, Ulster, který zůstal součástí Spojeného království, a jižní část, Irský svobodný stát, jenž získal statut dominia. Někteří

členové Sinn Fein, vedení Eamonem de Valerou (1882–1975), nebyli s takovým uspořádáním spokojeni, urputně bojovali proti umírněné irské vládě a nakonec se dostali k moci. V roce 1937 se jim podařilo získat pro Irský svobodný stát úplnou nezávislost.

Nejvážnější úder všem plánům na sociální reformu však zasadila hospodářská krize, která zachvátila Velkou Británií v roce 1921. Zadržovaná poptávka po zboží, jež bylo během války nedostupné, vyústila v rozmach, který záhy vedl k přemrštěnému růstu a přílišným spekulacím. Důsledkem bylo, že po prudkém vzestupu cen bezprostředně po válce následoval náhlý cenový pokles, vedoucí k omezení výroby a ke snížení kupní síly. V roce 1921 klesl britský vývoz do Francie ve srovnání s předchozím rokem o 65,2 procenta a do USA o 42,6 procenta. Celkově představoval britský vývoz v roce 1921 méně než polovinu vývozu země v roce 1920. Nejhlubšího bodu krize bylo dosaženo v červnu 1921, kdy se bez práce ocitlo 23,1 procenta britských pracujících (2 185 000 lidí). Toto číslo však neodráží plný rozsah celého neštěstí. Některá průmyslová odvětví trpěla více než jiná a v některých místech se nezaměstnanost vyšplhala na 40 až 50 procent. Po roce 1922 se situace zlepšila, ale až do vypuknutí druhé světové války neklesl počet nezaměstnaných pod jeden milion. Jedním z trvalých rysů britského života se staly podpory pro nezaměstnané – příspěvky, které lidé bez práce pobírali na základě zákona o pojištění v nezaměstnanosti. Byly striktně omezeny na dvě období ročně, každé po šestnácti týdnech, a vyplácely se jen těm, kdo prokázali, že mají nouzi. Nezaměstnanost a podpora v nezaměstnanosti se zdály být podivnou odměnou za utrpení a oběti vítězné války.

Dvacátá léta se pro Británii stala dobou rozčarování. Nejskvělejší z válečných vůdců ztratili mnoho ze své přitažlivosti. Winston Churchill musel tvrdě bojovat, aby si udržel své místo v politice. Největší nedůvěru však budil Lloyd George. Roku 1922, při slavné řeči v klubu Carleton, o něm tehdejší ministr obchodu Stanley Baldwin řekl, že Lloyd George je „velká dynamická síla“, ale že dynamická síla může být i „opravdu hrozná věc“. Konzervativci poté hlasovali proti další existenci koalice a Lloyd George se už nikdy nevrátil do vlády.

V Británii se rozšířil názor, že žádné vítězství nemůže nahradit válečné ztráty a škody. Pacifistické organizace se množily a výdaje na ozbrojené síly začaly být nepopulární. Vláda požadovala, aby jednotlivé složky ozbrojených sil vycházely ve svých rozpočtových odhadech z předpokladu, že „britské impérium se v příštích deseti letech nezúčastní žádné rozsáhlé války a nebude potřebovat žádné expediční síly“. Odzbrojení se považovalo za všelék.

Na této změně smýšlení vydělalo nejvíce Německo. Britové se domnívali, že válečná propaganda vykreslila přehnaný a falešný obraz Německa. Už v roce 1919 zahájila Keynesova kniha *Economic Consequences of the Peace* (*Hospodářské důsledky míru*) útok na mírové urovnání a nyní začaly německé požadavky na revizi versailleské smlouvy docházet v Británii sluchu.

Protože ve válce bylo ztraceno tolik mladých mužů, zůstala starší generace u moci mnohem déle než jejich předchůdci před válkou. Zdálo se, že je nemožné prodrat se do jejich sevřených řad. Mladí lidé pohlíželi na zvyky a tradice politického života s odporem a odvraceli se od politiky. Odmítání uznávaných norem a hodnot se stalo typickým rysem nejnadanějších spisovatelů a umělců nové generace. Velkým literárním pomníkem rozčarování a beznaděje poválečného světa v Anglii se stala *Pustina* od T. S. Eliota (1922).

V úsilí dosáhnout vítězství byly opuštěny postoje zakořeněné hluboko v liberálním světovém názoru, a to spolu s rozčarováním z poválečného období vyvolalo nedůvěru k tradicím a úspěchům minulosti. Tato změněná politická nálada sehrála svou roli v tom, co lze z hlediska politických dějin považovat za nejvýznamnější událost poválečných let: při vzestupu Labouristické strany. V roce 1914 by se nahrazení Liberální strany labouristy považovalo za nanejvýš nepravděpodobné. Válka Labouristické straně přála. Odstranění Asquitha z funkce premiéra v roce 1916 a jeho nahrazení dynamickým Lloydem Georgem rozštěpilo Liberální stranu na dvě nepřátelenské skupiny. Válka navíc posílila moc Labouristické strany. Přechod průmyslu na válečnou výrobu a nutnost využít veškeré dostupné pracovní síly vyžadovaly spolupráci vlády s odborovými svazy. Jejich moc a tím i jejich přitažlivost vzrostla. Do roku 1919 se členstvo odborů téměř zdvojnásobilo a přesáhlo osm milionů. Aby byla zajištěna podpora dělnictva, vstoupily do válečné vlády dvě vůdčí osobnosti Labouristické strany, Arthur Henderson a John Robert Clynes, a jejich činnost prokázala nespornost tvrzení, že labourističtí předáci jsou splašení radikálové, jimž nelze svěřit vládní odpovědnost. Na druhé straně v myšlení některých skupin uvnitř Labouristické strany převažovala i nadále opozice vůči válce, podobná té, jaká existovala v Liberální straně v roce 1914. Nejvýznamnějším odpůrcem války byl Ramsay MacDonald (1866–1937).

MacDonald, intelektuál, který vypadal spíše jako aristokrat, měl dosti daleko k přízemním odborovým předákům, jací převládali ve stranické organizaci. Během války však projevil pozoruhodnou odvahu, když se postavil proti vlně nacionální hysterie a přebíral záštitu nad shromážděnými, na nichž vyjadřovali své pacifistické názory lidé, kteří odmítali válku z mravních důvodů. MacDonald výmluvně dokazoval, že válka by měla

smysl jen tehdy, kdyby byla počátkem změněného a lepšího světa. V roce 1917 přivítal ruskou revoluci jako inspiraci pro dělnické hnutí na celém světě a obhajoval myšlenku utvoření dělnických a vojenských rad v Británii.

V atmosféře rozčarování z poválečných let těžili labouristé z toho, že na rozdíl od konzervativců a liberálů nabízeli možnost změny, a jak se zdálo, válka zároveň prokázala, že jsou schopni vládnout. To nahrálo labouristům v prosincových volbách roku 1923. Po koalici vedené Lloydem Georgem následovaly konzervativní vlády, v jejichž čele stál nejdříve Bonar Law (1858–1923) a poté Stanley Baldwin (1867–1947). Baldwin se rozhodl pro nové volby, aby získal mandát k uskutečnění starého konzervativního požadavku na zavedení ochranných cel, která měla podle jeho přesvědčení zmírnit nezaměstnanost. Ve volbách zůstali konzervativci nejsilnější stranou, ztratili však většinu. Liberálové a labouristé měli dohromady více hlasů než oni, a protože labouristé získali více křesel než liberálové, požádal král Jiří V. Ramsaye MacDonalda, aby sestavil vládu. Jelikož tato první labouristická vláda neměla většinu a potřebovala podporu liberálů, její akceschopnost byla značně omezená a výsledky hubené. V domácí politice byl hlavním úspěchem zákon o bydlení, který zajišťoval vládní podpory pro stavbu domů s regulovaným nájemným. V zahraniční politice navázala vláda diplomatické vztahy se sovětským Ruskem a pohoťově podepsala s Rusy obchodní dohodu. Tyto kroky přivítala bouře protestů. Kvůli nepřilíš významné záležitosti – poněkud pochybnému zastavení trestního stíhání jednoho komunistického novináře – hlasovali liberálové pro vyjádření nedůvěry vládě a v následujících volbách utrpěli labouristé porážku. Tento neúspěch způsobila především antikomunistická hysterie. Střední vrstvy, pobouřené MacDonaldovým jednáním se sovětským Ruskem, se od labouristů rázně odvrátily po zveřejnění dopisu napsaného údajně Zinověvem, šéfem Komunistické internacionály, který v něm navrhoval strategii revoluce v Anglii. Třebaže dopis byl jen šikovný padělek, zkompromitoval Labouristickou stranu. Labouristická vláda tak trvala jen deset měsíců, ale i její krátké působení učinilo z labouristů alternativu ke konzervativcům. Navíc, i když seznam domácích úspěchů nebyl nijak oslnivý, mohli labouristé tvrdit, že v zahraniční politice dosáhla jejich vláda nepopíratelného úspěchu – a ten bylo nutné připsat v prvé řadě Ramsayi MacDonaldovi. MacDonald byl zároveň premiérem a ministrem zahraničí a právě za jeho působení ve funkci ministra zahraničí byla prosazena dohoda o splácení reparací.

Když se labouristé dostali k moci, Dawesův výbor už prošetřoval otázku reparací, nebylo však ještě dohodnuto, zda zainteresované státy a ze-

jména Francie budou považovat výsledek jednání výboru za závazný i pro sebe. V dopise Poincarému z února 1924 učinil MacDonald prohlášení, jež bylo svou přímostí skoro nediplomatické: „V Anglii je rozšířen názor, že v rozporu s ustanoveními versailleské smlouvy se Francie pokouší vytvořit situaci, v níž získá to, co se jí nepodařilo dostat během mírových jednání mezi spojenci... Lid této země pohlíží se znepokojením na to, co se mu jeví jako odhodlání Francie zničit Německo a ovládnout kontinent bez ohledu na naše rozumné zájmy a na důsledky pro evropské urovnání.“ MacDonald dal jasně najevo, že Anglie od Francie očekává přijetí zprávy odborníků a že není ochotna dohadovat se o tom. V době silících inflačních tlaků mohl mít francouzský lid jen málo pochyb o nebezpečných důsledcích britského nepřátelství pro francouzský hospodářský život. Naštěstí pro MacDonalda se v květnu 1924 dostal k moci Hérriot v čele *cartel des gauches* a nová vláda se zúčastnila londýnské konference, které předsedal MacDonald. Jednání byla dlouhá a obtížná, ale nakonec Hérriot souhlasil s tím, že Francie ukončí okupaci Porúří postupným stažením svých jednotek. Na základě zprávy výboru expertů, tedy Dawesova výboru, podepsaly 31. srpna 1924 všechny zainteresované mocnosti dohodu o reparacích.

MacDonaldova politika se příliš nelišila od politiky konzervativních ministrů zahraničí, kteří mu předcházeli nebo kteří přišli po něm. Labouristé a konzervativci však dospěli k téže politice z poněkud odlišných východisek. MacDonaldův přístup byl idealistický. Býval odpůrcem války a chtěl odstranit její následky co nejdříve a co nejdůkladněji jako předpoklad pro budování mírového mezinárodního řádu. Konzervativci byli realističtější, což souviselo s tím, že se v podstatě stali stranou podnikatelů. Znepokojovalo je zhoršování stavu britského hospodářství a jeho potíže. Nepříjemně na ně působila slabost a zhroucení německé marky, protože levné německé zboží udělalo z Němců nelitostné konkurenty na světovém trhu. Stabilizaci hospodářské situace ve střední Evropě považovali za nezbytnou pro hospodářské oživení v Británii samotné.

Navíc finanční kruhy ve Spojených státech, které měly od války silný vliv na britskou hospodářskou politiku, požadovaly vyřešení reparační otázky. V prvních měsících roku 1923 vyjednal tehdejší ministr financí Stanley Baldwin dohodu s americkou vládou o splácení půjček, které Británie dostala od Spojených států během války. Oficiálně americká vláda prohlašovala, že mezi německými reparacemi a splácením válečných půjček, které byly poskytnuty jejím spojencům, neexistuje žádná souvislost. Bylo však zřejmé, že evropské státy nebudou splácet své válečné dluhy, dokud neobdrží reparace od Německa. A tak bylo vyřešení reparační otázky, které

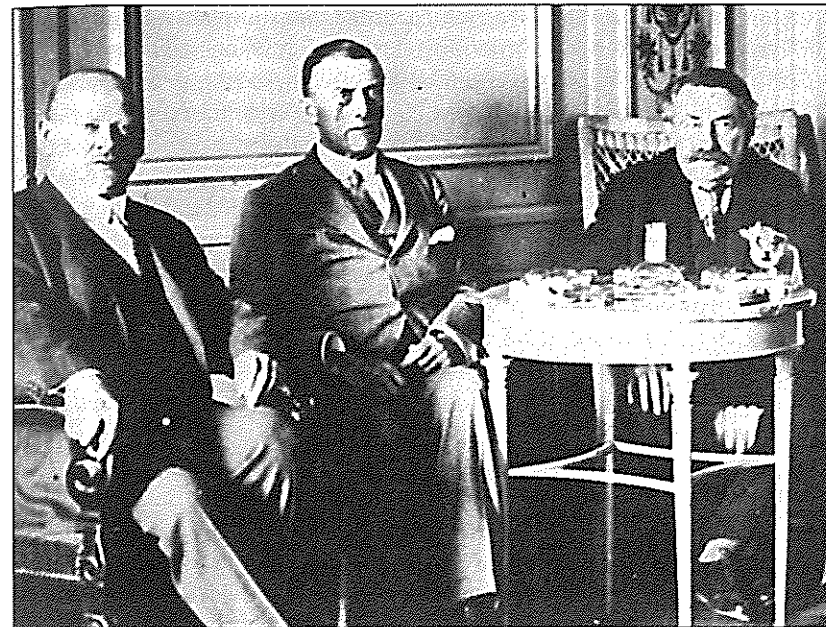
by umožnilo hospodářské zotavení Evropy, v americkém zájmu a stalo se společným cílem obou anglicky mluvících zemí. Americké finanční kruhy byly ochotny sehrát konstruktivní úlohu. Američan Charles Dawes předsedal výboru odborníků, jenž se zabýval přezkoumáním reparační otázky, a americké finanční kruhy byly připraveny poskytnout půjčku a tím napomoci při uvedení návrhů obsažených ve zprávě výboru, do praxe. Tento aktivní zájem a pomoc poskytly Evropanům oddechový čas.

BRITÁNIE JAKO VEDOUcí MOCNOST EVROPY: 1925–1929

Do období stabilizace, jemuž se Evropa těšila ve druhé polovině dvacátých let, se dospělo dvěma kroky. Prvním krokem, vedoucím k ozdravení a upevnění hospodářského života, byla dohoda o reparacích podle Dawesova plánu. Následujícím krokem bylo uzavření politické smlouvy mezi vůdčími evropskými mocnostmi, která byla vtělena do dohod, sjednaných ve švýcarském Locarnu v říjnu 1925 a podepsaných v Londýně 1. prosince 1926.

Po ukončení pasivního odporu v Porúří stabilizovalo Německo svou měnu zavedením nové základní jednotky, *Rentenmark*, která odpovídala bilionu starých marek. Jednalo se o čistě účetní operaci, spočívající v odstranění určitého počtu nul. Nabyla však jistého reálného obsahu, protože Hjalmaru Schachtovi, který byl od prosince 1923 prezidentem německé Říšské banky, se podařilo získat úvěry od britských bank a půjčku od Montagua Normana, guvernéra *Bank of England*. Vedle toho zahájil Schacht přísnou politiku omezování množství oběživa a odmítal poskytovat jakékoli další úvěry německé vládě nebo německým podnikům. Tisknutí peněz skončilo. Kdyby ale stabilizace německé měny nebyla doplněna přijetím Dawesova plánu, obnovení tlaku na splácení reparací by znovu nastartovalo inflační trend.

Dawesův plán určil německé platby na příštích pět let. Poté se měly splátky postupně zvyšovat s tím, jak by se s pomocí zahraničních půjček zotavovala německá ekonomika. Americký komisař měl zajistit, aby Německo platilo až po mez svých možností. Měl kontrolovat úhradu reparací a zajistit převod plateb ve zlatě. V jeho moci mělo být uplatňování dalekosáhlého vlivu na německý hospodářský život. Měl totiž dohlížet na politiku Říšské banky a finanční správu železnic stejně jako na státem spravované podniky. Přítomnost komisaře dávala Němcům jistotu, že budou vyslyšeni, pokud platby předpokládané v Dawesově plánu přesáhnou jejich schopnosti. Doprovodná zahraniční půjčka navíc znamenala,

Architekti locarnských smluv. Zleva doprava: *Stresemann, Austen Chamberlain a Briand.*

že na hospodářském oživení a prosperitě Německa začaly mít finanční zájem i jiné země.

John Maynard Keynes (1883–1946) popsal reparační vypořádání takto: „Reparace a dluhy mezi spojenci se většinou vyrovnávají na papíře a ne ve zboží. Spojené státy půjčují peníze Německu, Německo poukazuje jejich ekvivalent spojencům a ti je převádějí zpátky na vládu Spojených států. Neděje se nic reálného – nikdo na tom není ani o chlup hůře.“ V tomto vynikajícím satirickém shrnutí se Keynes nezmínil o jedné věci, která v následujících letech získala velký význam. Půjčky se musely splácet s úroků a Německo si na ně mělo vydělat vývozem. Protože německé mzdy byly od konce války nízké a protože světové hospodářství se po dosažení ekonomického dna v roce 1921 opět vzrůstalo, stačily příjmy z německého vývozu ke splácení stanoveného množství reparací a úroků z půjček. Systém několik let fungoval, ale dostal se do potíží, když začalo mizet nezbytné spolupůsobení nízkých německých mezd a světové prosperity.

Po zajištění mezinárodního zájmu na hospodářském zotavení Německa začalo být pro vítěze první světové války důležité i sepětí této země s politickým urovnáním, vypracovaným na pařížské mírové konferenci.

Pro Němce to znamenalo příležitost ke znovuzískání místa mezi velmocemi. Tyto úvahy byly základem dohod dosažených v Locarnu, z nichž nejdůležitější byla smlouva uzavřená Velkou Británií, Německem, Francií, Belgií a Itálií. Německo v ní uznalo, že jeho západní hranice, stanovené versailleskou smlouvou, jsou trvalé. Pokud by došlo k „nevyprovokovanému útoku“ ze strany Německa proti Francii nebo Francie proti Německu, mělo se oběti dostat pomoci Velké Británie a Itálie. Za pozornost stojí zvláště ustanovení, v němž bylo za akt agrese označeno nejen narušení hranic, ale i „křiklavé porušení“ demilitarizované zóny v Porýní. Toto ustanovení nabylo na významu poté, co v roce 1930 skončila okupace Porýní, neboť o šest let později, když do této oblasti vpochodovaly německé jednotky, staly se výrazy „křiklavé porušení“ a „nevyprovokovaný útok“ mezerami, s jejichž pomocí byla omlouvána remilitarizace Porýní. I když nikdo nemohl popřít, že Německo porušilo locarnské dohody, tvrdilo se, že toto porušení nebylo ani „křiklavé“, ani „nevyprovokované“. V roce 1925 však převládal názor, že hranice mezi Německem, Francií a Belgií – a trvalá demilitarizace Porýní – jsou nyní uznány za definitivní.

Tuto smlouvu, která byla jádrem locarnských dohod, doplňovala řada dalších ujednání. Smlouvy, jež Německo uzavřelo s Francií, Belgií, Polskem a Československem, stanovily, že všechny spory, které nebude možné vyřešit diplomatickým jednáním, budou předloženy ke smířčímu řízení. Dohody mezi Francií a Polskem a Francií a Československem navíc stanovily, že pokud by Německo odmítlo smířčí řízení, tyto státy si poskytnou vzájemnou pomoc proti Německu, v případě potřeby i vojenskou. Konečně Německo mělo být přijato do Společnosti národů a mělo získat křeslo stálého člena Rady SN. Německo však prohlásilo, že pokud Společnost národů uvalí vojenské sankce na některý stát, bude účast Německa s ohledem na jeho vojenskou a zeměpisnou situaci omezená, neboť v důsledku vojenských ustanovení versailleské smlouvy je příliš slabá na to, aby se mohlo zapojit do vojenské akce. V praxi to znamenalo, že Německo se nemusí podílet na vojenském zásahu proti sovětskému Rusku.

Do jaké míry změnily locarnské dohody existující politickou situaci a komu prospěly? Přijetí do Společnosti národů a získání stálého členství v Radě SN znamenalo, že Německo je opět považováno za rovnoprávné s ostatními a za evropskou velmoc. Pro Němce bylo bolestné upustit od nároků na Alsasko-Lotrinsko na jejich západní hranici a uznat omezení při výkonu svrchovanosti v Porýní. Nedošlo však ke srovnatelnému potvrzení trvalosti východních hranic. Německo se sice zřeklo použití síly při revizi těchto hranic, ale nikdo mu nebránil, aby takovou revizi požadovalo. Němci navíc dokázali udržet své zvláštní vztahy s Ruskem, které navá-

zali v roce 1922 smlouvou v Rapallu; berlínskou smlouvou v dubnu 1926 oba státy rapallskou smlouvu potvrdily. Německo si nevybralo mezi Východem a Západem. Určitě nebylo v horší vyjednávací pozici než předtím, a možná bylo v lepší pozici.

Francie také neztratila. Od konce první světové války Francouzi neustále tvrdili, že jejich bezpečnost vyžaduje pevné spojení se Spojenými státy a Velkou Británií proti Německu. Nyní konečně získali záruky pomoci od Velké Británie. Je třeba jasně zdůraznit, že locarnská smlouva nebyla zvláštním britsko-francouzským spojenectvím, jen zaručovala existující hranice jak pro Francii, tak pro Německo. Ale protože nikdo neočekával, že Francie bude chtít měnit hranice, smlouva se ve skutečnosti rovnala slibu britské podpory v případě německého útoku. Francie by ráda získala podobnou záruku pro východní hranice Německa. Avšak demilitarizace Porýní, doplněná o vojenská spojení Francie s Polskem a Československem, udržovala Německo ve stavu vojenské bezmocnosti, kdy nebylo schopné rozpínat se ani na západ, ani na východ. Takže Locarno neoslabilo ani francouzské postavení. Pokud něco, tak z vojenského hlediska posílilo francouzskou bezpečnost.

Jak pro Francii, tak pro Německo se otevíraly dvě cesty. Obě země mohly pohlížet na locarnské dohody jako na nový start, počátek spolupráce, která by mohla pomalu a postupně odstranit nedůvěru a vytvořit evropské společenství. Nebo se mohly vrátit k nepřátelským postojům, přičemž by se jejich síla ve vztahu k druhé straně ani nezvětšila, ani nezmenšila.

Locarnské dohody byly v Německu i ve Francii ostře kritizovány. Briand a Stresemann, ministři zahraničí, kteří smlouvy uzavřeli, byli obviňováni, že se vzdali nejpodstatnějších národních zájmů. Oba tito muži si vzájemně věřili a byli přesvědčeni o dobré vůli toho druhého. Každý z nich však musel svému národu ukázat, že smlouvy přinášejí jejich zemi výhody. Pro postupné uznání těchto výhod mohla hodně udělat Velká Británie. Pokud by Británie opatrně zajišťovala rovnováhu ve vztahu Francie versus Německo a Německo versus Francie tím, že by se stavěla proti jakémukoli znovuzkřížení německé vojenské moci i proti každému pokusu Francie použít svou vojenskou sílu k udržení hospodářské slabosti Německa, mohla tak napomoci k usmíření obou protivníků. Řadu let Británie opravdu sledovala tuto politickou linii.

Když se v Londýně podepisovaly locarnské dohody, byl z podkroví britského ministerstva zahraničí snesen portrét někdejšího ministra Roberta Castlereagha a zavěšen v místnosti, kde se konal slavnostní akt. Bylo to vhodné gesto. Castlereagh byl vykázán do podkroví, protože v období britské „skvělé izolace“ se zdálo, že jeho politika spolupráce s evropskými

mocnostmi je v rozporu s britskou tradicí. Jeho úsilí udržet mír a stabilitu v Evropě pomocí diplomacie založené na konferencích s vůdčími politiky kontinentu se však velmi podobalo politice, kterou nyní provozoval britský ministr zahraničí Austen Chamberlain. Účinek locarnských dohod se opravdu neomezil jen na zmírnění napětí mezi Německem a Francií. Jejich hlavním efektem bylo obnovení koncertu evropských mocností, čímž se v Evropě opět zaváděl určitý pořádek a vliv evropských mocností se šířil po celém světě.

ITÁLIE A RUSKO VE DVACÁTÝCH LETECH

Úprava otázky reparací a politická stabilizace prostřednictvím locarnských dohod znamenaly, že se znovu potvrdily ty politické hodnoty, zejména demokracie, v jejichž jménu se vedla válka. Opětně byla potvrzena i vůdčí role dvou evropských velmocí, na nichž spočívalo hlavní břemeno vítězství: Francie a Velká Británie. Dohody z let 1924–1925 samozřejmě znamenaly, že Německo má být vtaženo do tohoto uspořádání, i když, jak už jsme naznačili, otevřenou otázkou zůstávalo, v jaké míře a úplnosti se toho dosáhne. Byla tu však ještě další otázka: jak budou na ustavení nového evropského koncertu reagovat ty mocnosti, které byly nadále vyloučeny z versailleského mírového uspořádání nebo stály vůči němu v opozici? Šlo nejen o to, zda přijmou stav, jaký locarnské dohody vytvářely. Stejně důležité bylo i o to, zda budou také spolupracovat, anebo či budou spíše tolerovat vzniklou situaci a čekat na příležitost, aby tento stav změnilo nebo zvrátilo. Tato otázka se týkala Itálie a Ruska.

VZESTUP FAŠISMU V ITÁLII

Itálie bojovala v první světové válce na straně Dohody. Proto když se svolávala pařížská mírová konference, byl italský ministerský předseda Orlando jedním ze čtyř mužů (Velká čtyřka), kteří měli hlavní slovo při rozhodování o novém uspořádání světa – spolu s Wilsonem, Lloydem Georgem a Clemenceauem. Přesto Itálie nepovažovala sebe samu v poválečném světě za vítěznou mocnost, přála si úpravu mírových smluv a tíhla k podpoře revizionistických hnutí. Toto odloučení od ostatních spojenců, které bylo viditelné již na pařížské mírové konferenci, mělo své kořeny v událostech, jež v roce 1915 provázely vstup Itálie do války.

Itálie vstoupila do války záměrně, s cílem získat nová území – na rozdíl od ostatních velmocí, které zatáhl do nepřátelství řetězec událostí, nad nimiž ztratily kontrolu. V tajné londýnské smlouvě z roku 1915 slíbily Vel-

ká Británie, Francie a Rusko Italům rozsáhlé územní zisky. Snaha naplnit tuto smlouvu však narazila na pařížské mírové konferenci na obtíž, zejména pokud šlo o rozsáhlá rakousko-uherská území, která měla Itálie dostat: tedy o Tridentso a Jižní Tyroly až po Brennerský průsmyk, dále o Terst, Istrii, o ostrovy podél dalmatského pobřeží a o velkou část Dalmácie. Smyslem těchto zisků bylo zajistit bezpečnost Itálie proti habsburské říši, jejíž zánik v roce 1915 nikdo neočekával. Když však válka skončila, Rakousko-Uhersko už neexistovalo a dodržení londýnské smlouvy bylo neslučitelné se zásadou sebeurčení, protože tím by se pod italskou nadvládu dostal více než milion Jihoslovánů. Italové přesto obsadili rakouská území až po linii stanovenou ve smlouvě z roku 1915, a když byla svolána pařížská konference, trvali na svém podílu – na splnění smlouvy. Byli si však vědomi překážek, na něž by za těchto změněných okolností narazilo splnění původních slibů, a dávali na srozuměnou, že by byli ochotni spokojit se s menším územím, pakliže dostanou Fiume (Rijeku), které jim londýnská smlouva nepřifkla. Fiume však mělo velký počet jihoslovanských obyvatel a Jugoslávci energicky odmítali tento italský požadavek, protože nechtěli, aby se v italských rukou ocitly oba dobré přístavy na východním pobřeží Jadranu – Terst i Fiume. Otázka Fiume se stala jedním ze sporných témat pařížské mírové konference. Výzva prezidenta Wilsona k italskému národu, aby přijal zásadu sebeurčení, byla odmítnuta. Tři týdny se italská delegace neúčastnila jednání. Dokonce i po jejím návratu k jednacímu stolu zůstala otázka Fiume otevřená.

Pařížská mírová konference umožnila Itálii posunout hranice k Brennerskému průsmyku a zabrat Istrijský poloostrov včetně města Terst. Itálie tak získala všechna habsburská území, která byla v předválečných letech považována za *Italia irredenta*. Jenže vláda ve snaze získat podporu pro své další požadavky vybičovala nacionalistické vášně do té míry, že radost nad naplněním národních tužeb zastínilo zklamání z neúspěchu snah o získání Fiume a Dalmácie. Celá Itálie mluvila o „zmrzačeném vítězství“.

Před rokem 1914 byl parlamentní režim v Itálii ve vážné krizi. Neuspokojivé výsledky války znovu oživily a posílily pohrdlivý postoj k chabosti parlamentní politiky. Opět se prosadila silná radikální hnutí, která se vyvinula na pravici i na levici v reakci na selhání vlády při pokusu odstranit bídu jihu nebo realizovat italský nárok na velmocenský statut. Všude vyrůstaly protiparlamentní nacionalistické organizace. Vznětlivý básník Gabriele d'Annunzio se stal vlivným politickým vůdcem. Na podzim 1919, když ještě probíhala jednání o Fiume, sestavil oddíl dobrovolníků, kteří se ve městě chopili moci a zůstali tam až do prosince 1920. Mezitím sjed-

nal italský ministr zahraničí hrabě Carlo Sforza (1873–1952) smlouvu, podle níž se Fiume stalo nezávislým městským státem a Itálie dostala náhradou řadu ostrovů u dalmatského pobřeží. Nyní italské jednotky vytlačily d'Annunzia a jeho dobrovolníky z Fiume. D'Annunzio však ukázal slabost a nerozhodnost italské vlády, která nejdříve vznášela obrovské požadavky a pak váhala s jejich prosazením. Mezi nacionalistickými politiky tohoto období byl nejzdatnější bývalý socialistický předák Benito Mussolini (1883–1945), který opustil Socialistickou stranu proto, že kladla odpor vstupu Itálie do války. Sám za války sloužil jako dobrovolník a nyní hledal základnu, z níž by se opět vrátil do politického života. Dne 23. března 1919 založil v budově na Piazza San Sepolcro v Miláně svou vlastní organizaci, *Fasci di Combattimento*, jejíž členové vešli ve známost pod označením fašisté.

Zlost nad zmařenými nacionalistickými záměry dále přibližovaly hospodářské potíže a projevy nespokojenosti. Více než polovinu daňových příjmů země tvořily spotřební daně, které se snížily, když válka způsobila pokles výroby spotřebního zboží. Došlo k pokusu financovat válečné úsilí Itálie pomocí vnitřních a zahraničních půjček, a když se ukázalo, že to nestačí, sáhla vláda k tištění papírových peněz. Výsledkem byla inflace, při níž lira v roce 1920 poklesla na méně než pětinu předválečné hodnoty. Finanční problémy zhoršoval rostoucí schodek zahraničního obchodu.

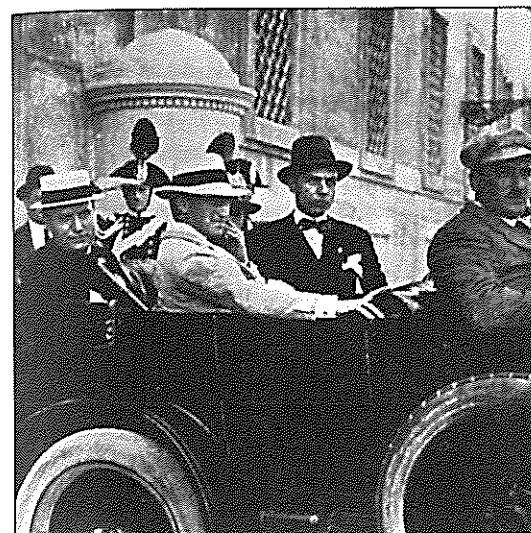
Během války, kdy byla velká část mužské populace povolána do armády, udržovalo zemědělskou výrobu na uspokojivé úrovni úsilí žen, dětí a starých lidí. Neprováděly se však žádné meliorace a půda tak byla zcela vyčerpána. Po válce musela Itálie dovážet nejen uhlí a ropu, ale i velké množství obilí.

Inflace nejbezprostředněji zasáhla příslušníky středních vrstev: lidí s pevnými příjmy, jako byli veřejní zaměstnanci, či statkáře, jimž zákon zakazoval zvyšovat nájem z půdy, a osoby žijící z úroků za peníze vložené do vládních dluhopisů. Hospodářské těžkosti však pocítovali i dělníci a vesnické vrstvy. Po válce pracovala více než polovina všech Italů v zemědělství. Devět desetin vlastníků půdy mělo méně než tři akry pozemků (asi 1,2 hektaru), což ani vzdáleně nestačilo na holé živobytí. Velká část venkovského obyvatelstva navíc neměla vůbec žádnou půdu a pracovala za mzdu na velkostatech. Během války přislíbila vláda nové rozdělení půdy; pověsti o tom, co se událo v Rusku – často silně nadsazené –, posilovaly netrpělivost italských rolníků a zvyšovaly jejich očekávání. Válka rozdmýchala i neklid mezi průmyslovými dělníky. Dříve zajišťovaly průmyslovou činnost maličké závody, zaměstnávající méně než deset dělníků. Během války však značně vzrostl počet velkých průmyslových podniků. Vá-

lečné požadavky na výrobu děl, letadel, aut a lodí vedly ke vzniku obřích průmyslových komplexů, vyrábějících ocel, stroje a námořní plavidla. Firma Ansaldo zaměstnávala více než sto tisíc dělníků, ale Iloa, Fiat a další byly také pozoruhodně rozsáhlé. Tyto velké průmyslové podniky byly úzce propojeny s velkými italskými bankami – s *Banca Commerciale* a *Banca di Sconto* – a z tohoto spojení průmyslových a obchodních zájmů se vyvinul vlivný činitel italské politiky. Pokles hodnoty italské měny usnadňoval vývoz italských průmyslových výrobků a zvyšoval bohatství podnikatelů, zatímco dělnické mzdy nestačily držet krok s inflačním růstem cen. Tyto hospodářské potíže spolu se zprávami o dělnickém „ráji“ v Rusku vystupňovaly požadavky dělníků na sociální reformu a k jejich radikalizaci přispěl i dlouhodobý vliv syndikalismu a anarchismu. Nespokojenost mezi průmyslovým a zemědělským proletariátem přerostla v přímou akci. Skupiny rolníků a zemědělských dělníků, pochodujících za zvuků vojenské hudby a kostelních zvonů, vzrušeně obsazovaly neobdělanou půdu velkostatkářů. Ve městech a městečkách narůstala vlna stávek. Ta vyvrcholila v létě 1920, kdy propouštění z hutí vyvolalo v průmyslových oblastech zabírání továren dělníky. Tato vystoupení však neměla dlouhodobější účinek. Policie vyhnala rolníky z půdy, kterou si přivlastnili, a dělníci, jimž chyběly suroviny, kapitál i prodejci, nedokázali udržet průmyslové podniky v chodu a vyklidili továrny. Politická aktivita dělníků a rolníků přesto značně přispěla k proměně italského stranického systému. Před válkou měly italské strany poměrně volnou strukturu; jednotliví poslanci vděčili za zvolení svému renomé a postavení ve volebním obvodu, nikoli své stranické legitimaci. Po válce vybudovali socialisté v úzkém spojení s odborovými svazy výkonnou, ústředně řízenou organizaci. Kromě toho dal papež Benedikt XV. svolení k založení katolické politické strany a na scéně se objevila Katolická lidová strana. V úsilí o získání masové podpory hledala tato strana přívržence nejen mezi katolickou buržoazií, ale snažila se přilákat i rolníky z italského jihu a průmyslové dělníky, mezi nimiž začaly katolické odbory soupeřit o vliv se socialistickými odborovými svazy. Vůdčím duchem Katolické lidové strany byl sicilský kněz don Luigi Sturzo, který si na základě svých zkušeností na zaostávajícím italském jihu uvědomil potřebu sociální – zejména pozemkové – reformy. Vliv obou masových stran – socialistů a Katolické lidové strany – posílilo zavedení poměrného volebního systému, který vláda schválila jako ústupek požadavkům reformy: počet poslanců přiznaných každé straně byl dán celkovým počtem hlasů, získaným v celé Itálii. To vážně ohrozilo buržoazní strany středu a levice, liberály a demokraty. Taková byla situace, když se v říjnu 1922 dostali k moci fašisté.

Mussolini tvrdil, že fašismus zachránil Itálii od komunismu, což je zjevně nepravdivé. Pokud v Itálii po první světové válce existovalo nějaké nebezpečí úspěšného komunistického převratu – a to je nanejvýš pochybné –, revoluční vlna překročila svůj vrchol na jaře 1921. Nové masové strany, které se nyní pevně etablovaly, nehlásaly revoluci. Shodovaly se však na potřebě dalekosáhlé sociální a hospodářské reformy. Průmyslníci a statkáři se reforem z hloubi duše obávali, protože byli ještě v šoku, který jim způsobilo obsazování továren a půdy dělníky a rolníky. V tísní se obrátili na odpůrce parlamentní demokracie s nadějí, že u nich získají podporu ve svém boji proti reformě. Mussoliniho fašisté se nabízeli jako nejvhodnější nástroj. Strana zakládala po celé Itálii polovojskové organizace, jež tvořili především mladí a nezaměstnaní váleční veteráni. V průmyslových centrech na severu si fašisté získali oblibu buržoazie ochranou stávkokazů a rozbíjením pouličních demonstrací socialistů. Ve venkovských oblastech podporovali statkáře, kteří se snažili zabránit vzniku odborových svazů zemědělských dělníků anebo usilovali o jejich rozbití tam, kde už existovaly. Akce mladých fašistů byly brutální, ale účinné. Jejich vůdce Mussolini navíc vzbuzoval jistou důvěru: byl to nadaný novinář a pozoruhodný řečník. I když jeho vychloubání, že zevrubně studoval Marxe a Nietzscheho, bylo značně přehnané, byl dostatečně obeznámen s marxistickým myšlením a moderní filozofií, aby to jeho článkům a projevům dodalo na intelektuální úctyhodnosti. Obhajobou vstupu Itálie do války a vojenskou službou projevil Mussolini své vlastenectví, byl však příliš marxistou na to, aby uvěřil, že svět se může zastavit a že se spokojí s týmiž starými myšlenkami. Byl proto nejen nacionalista, ale i revoluční aktivista. A toto spojení představovalo v očích italských horních vrstev jeho silnou stránku. Na jedné straně působil jako člověk, který má vliv na masy, jež tyto vrstvy ztratily, na druhé straně se zdálo, že s vyššími vrstvami sdílí jejich nacionalistické smýšlení a odmítání mezinárodního socialismu. Očekávalo se, že Mussolini může svou organizaci přeměnit v protiváhu nových masových stran. Předáci starých politických seskupení, např. Giolitti, pohlíželi na Mussoliniho vzestup blahovolně. Věřili, že bude užitečný a že se s ním dá spolupracovat.

Čas zkoušky nastal s fašistickým uchvácením moci – s pochodem na Řím 27. října 1922. Podle pozdějšího podání celé události rozšířili fašisté své organizace v Římě a vláda tváří v tvář této revoluční síle kapitulovala. Ve skutečnosti probíhala již nějakou dobu jednání o účasti fašistů ve vládě. Představitelé jednotlivých politických stran – Giolitti stejně jako konzervativnější Antonio Salandra (1853–1931) – byli ochotni vytvořit koaliční vládu, na níž by se podíleli i fašisté. Mussolini ve snaze definitivně

Mussolini (na zadním sedadle) opouští palác Quirinale poté, co jej král vyzval k sestavení vlády.

rozhodnout tato jednání zorganizoval pochod na Řím: jeho polovojskové síly postupovaly na město ze čtyř stran. Vláda si byla jistá, že s pomocí armády dokáže tuto fašistickou revoltu porazit, a král byl ochoten podepsat rozkaz vyhlášení stavu obležení. V noci 27. října však změnil názor – není zcela jasné proč – buď proto, že dostal přehnané zprávy o vojenské síle fašistů, jak tvrdil po pádu Mussoliniho, nebo proto, že byl informován o neochotě armády zaútočit na fašistické „squadri“. Když se Mussolini doslechl o tomto králově postoji, nebyl už ochoten spokojit se s druhořadým podílem na koaliční vládě a trval na tom, aby byl jmenován premiérem. Až když byl tento požadavek splněn, přijel do Říma. Dorazil tam 30. října po cestě v lůžkovém voze z Milána, předstoupil před krále a byl pověřen vytvořením vlády. Fašistické organizace nyní vstoupily do Říma a uspořádaly zde vítěznou přehlídku. Pochod na Řím nese všechny rysy charakteristické pro Mussoliniho politiku v prvním desetiletí fašistické vlády; na jedné straně dramatická gesta určená vnějšímu světu, na druhé straně opatrná příprava a pečlivý propoččet.

V prvních letech Mussoliniho režimu byla jeho politika dosti nejasná. Z fašistických polovojskových organizací se stala milice, kterou platil stát a která byla účinně využívána k odstranění opozice. Mussolini jmenoval fašisty na klíčová místa ve své administrativě, rovněž policii řídili jeho lidé. K vládě však patřili nejen fašisté, ale i liberálové, konzervativci a někteří členové Katolické lidové strany, také parlament nadále pracoval. Zpočát-

ku byla zdrojem Mussoliniho hlavních potíží různorodost, ba téměř protikladnost jeho přívrženců. Konzervativci a liberálové s ním spolupracovali proto, že jeho vláda slíbila „normalizaci“ italského života, uklidnění a obnovení stability i sociálního a politického pořádku. Na druhé straně však fašistické polovojenské organizace, „*squadri*“, páchaly značné množství násilností: jejich agresivita a brutalita byly hlavním nástrojem při zastrašování zemědělských dělníků a při rozbíjení stávek, krátce řečeno při zajišťování pořádku a „normalizace“.

Zpočátku se zdálo, že Mussoliniho vládní systém se utváří podle vzoru Giolittiho parlamentní diktatury předválečných let. Protože však masy dělníků a rolníků byly hlasitější a lépe organizované, bylo mnohem obtížnější udržet takovou parlamentní diktaturu. Lidé u moci proto méně váhali s použitím krutých a brutálních metod. Mussolini byl navíc odhodlán zůstat u moci – nejen proto, že normalizace vyžadovala jistotu stability ve vládní špičce, ale také proto, že miloval moc. Problémem bylo, že Mussolini opakovaně sliboval, že bude působit v rámci ústavy. Našel však způsob, jak obejít tuto potíž, a zavedl opatření, jež umožnilo změnit volební zákon: pod hrozbou druhé vlny revoluce přiměl parlament ke schválení tzv. Acerbova zákona. Ten stanovil, že strana s největším počtem hlasů získá dvě třetiny křesel v poslanecké sněmovně. Acerbov zákon z roku 1923 symbolizuje konec parlamentní moci a opuštění ústavy mnohem více než „pochod na Řím“. Odstranil všechny překážky, stojící v cestě diktátorskému režimu. Ve volbách roku 1924 získala vláda velmi silnou podporu voličů, kterou Acerbov zákon proměnil ve dvoutřetinovou většinu v parlamentu. Vláda měla ve sněmovně 356 z 535 křesel.

Způsob, jakým Mussolini postupoval, sjednotil opozici. Odpůrci vlády ještě dokázali dát o sobě slyšet z parlamentní tribuny a napadali odtud fašistickou brutalitu i zfalšované volební výsledky. Mussolini přikázal svým pochopům, aby některé známé opoziční předáky – např. antifašistického liberála Amendolu – zbili tak, aby nebyli schopni objevit se v parlamentu nebo aby alespoň dostali strach. Jedním z hlavních odpůrců fašistického režimu byl mladý a velmi vážený socialistický poslanec Giacomo Matteotti, jenž ve svých člancích a projevech předložil podrobné důkazy o teroristických činech fašistů. Zejména ukázal, jak se k zastrašení voličů v nedávných volbách používalo násilí, a jeho odhalení velmi kompromitovalo některé příslušníky fašistické hierarchie. Matteotti náhle zmizel a jeho tělo bylo později vyloveno z Tiberu. Brzy vešlo ve známost, že byl zavražděn a že k jeho únosu a vraždě dal podnět významný fašista blízký Mussolinimu.

Ačkoliv neexistoval žádný důkaz, že usmrcení Matteottiho přikázal Mussolini, vražda jasně demonstrovala ovzduší brutality a násilí, které vznik-

lo v důsledku tolerance a povzbuzování těchto jevů vládními činiteli. Po bouření nad těmito odhaleními bylo nesmírné. Parlamentní opozice – asi sto poslanců, mezi nimiž byli vedle jednotlivých skupin socialistů i někteří členové Katolické lidové strany a levicovní liberálové – požadovala rozpuštění fašistické milice a odmítala udržovat jakékoli styky s fašisty, členy strany, k níž patřili vrahové. Tito poslanci proto opustili poslaneckou sněmovnu a založili vlastní vzdoroparlament na Aventinu. Požadavky opozice vydatně podporovaly velké italské deníky, které vyzývaly Mussoliniho k rezignaci. Zdá se, že ten pomýšlel na odstoupení, ale král, od něž opozice očekávala převzetí iniciativy a zapuzení Mussoliniho, se neměl k činu. Mussolini zůstal u moci a převzal iniciativu. Ve své slavné řeči uvedl:

„Prohlašuji, že já a jen já přebírám veškerou politickou, morální a historickou odpovědnost za vše, co se stalo... Pokud je fašismus zločineckým sdružením, pokud jsou všechny ty násilné činy výsledkem určitého historického, politického a morálního ovzduší, odpovědnost za to nesu já.“

Mussolini nyní energicky nabral kurz k nastolení systému jedné strany a totalitní diktatury.

Pravomoci parlamentu byly stále více oklešťovány a nakonec zcela odstraněny. Parlament už nemohl sesadit vládu hlasováním o důvěře. Jeho členové nemohli předkládat otázky k diskusi; hlava vlády určovala téma, o nichž se má vést parlamentní debata. Ministerský předseda čili hlava vlády byl nyní vyvýšen nad ostatní členy vlády. Měl jmenovat a propouštět ministry a usměrňovat jejich práci. Ministři nemohli ani jednotlivě ani kolektivně protestovat proti jeho rozhodnutím. Ministerský předseda získal téměř úplnou nezávislost i na koruně, neboť pokud by bylo nutné jmenovat novou hlavu vlády, byl král nyní povinen vybírat ji ze seznamu kandidátů, který sestavila Velká rada Fašistické strany. Tak se z Fašistické strany stala oficiálně uznaná instituce a rozhodující prvek v italském politickém životě. Brzy to byla jediná legální politická strana; ostatní strany, které se staly zcela bezmocné, byly rozpuštěny. Protože kandidátní listiny, jež mohli voliči schválit nebo odmítnout, sestavovala Velká rada Fašistické strany, byli do poslanecké sněmovny voleni jen fašisté. Fašistická strana byla pečlivě organizována na místní a oblastní úrovni stejně jako celostátně; všichni straníční funkcionáři byli jmenováni, ne voleni. Nejvyšší autoritou ve straně byla Velká rada, kterou tvořilo asi třicet lidí, jež si Mussolini vybral ze svých nejhodlivějších přívrženců.

Mussolini vykonával funkci ministerského předsedy a zároveň byl vůdcem strany (*duce*). Místní straníční funkcionáři mu po stranické linii po-

dávali zprávy o výkonnosti a loajalitě vládních úředníků. Díky „dohledu“ – čili donášení – na správní úředníky na všech úrovních drželi fašisté v šachu veřejné zaměstnance, kteří záhy pochopili, že je marné, ne-li rovnou nebezpečné zpochybňovat skutky členů strany. Proto státní správa podnikala jen málo nebo nic, když příslušníci fašistické milice páchali násilností. Teror se stal nástrojem vládnutí. Mnozí významní političtí vůdcové předfašistické éry odešli do vyhnanství. Někteří z těch, kdo zůstali v Itálii, byli fyzicky napadeni a těžce zraněni, jiní byli uvězněni bez soudu nebo vykázáni na malé ostrůvky ve Středomoří či do izolovaných vesnic v horách Kalábrie. K významným politickým vyhnancům patřili bratři Carlo a Nello Rosselliové, kteří založili ve Francii list hájící liberální a socialistické myšlenky. Dlouhé prsty Mussoliniho moci však dosáhly až do Francie a v roce 1937 se bratři Rosselliové stali obětí vrahů, které nahali fašisté.

Policejní dohled, posilovaný terorem, doplnila cenzura zavedená jako nástroj kontroly ihned po zavraždění Matteottiho. Zákony o cenzuře vytvářely tolik překážek pro existenci soukromých a nezávislých novin, že ty začaly mizet. Vlastníci byli nuceni prodávat je. Některé převzala vláda, lokální listy levně skupovali místní straničtí funkcionáři. Cenzura pronikla do všech oblastí vědy a literární tvorby. Spisovatelé a vědci byli nuceni buď upustit od psaní o současných námětech, nebo šířit fašistické ideje. Fašisté si byli velmi dobře vědomi významu a hodnoty propagandy: nabízeli masám velké podívané a vtělovali svou doktrínu do hesel, která se objevovala na plakátech po celé zemi. Zapůsobili na intelektuály svými projevy zájmu o moderní literární a umělecká hnutí, jako byl futurismus. Tím, že přiměli železnice, aby vlaky jezdily včas, předváděli cizincům, že byl obnoven pořádek.

Mussolini si byl vědom, že je sporné, jak účinné budou tyto nástroje kontroly v boji s nezaměstnaností a bídou. Navzdory svým opakovaným ujištěním, že fašismus není ani kapitalismus, ani marxistický socialismus, ale spíše nový společenský systém, přidržel se Mussolini finančníků a průmyslníků, kteří mu dopomohli k moci. A tak poté, co fašistický radikalismus odvedl svou práci a oslabil nebo zničil možná centra politické opozice, trval Mussolini na zavedení přísnější disciplíny ve *squadri* fašistické strany a bylo nařízeno, že straničtí funkcionáři nebudou voleni, ale jmenováni. Mussolini navíc nedovolil straně, aby pronikla mezi úřednictvo. I když straničtí činitelé vykonávali politický dohled nad veřejnými zaměstnanci, strana a stát zůstávaly nadále oddělené. Tento ve své podstatě konzervativní přístup byl nápadný zejména v hospodářské politice fašistického režimu.

Mussoliniho proslulý „korporativní stát“, od něž se očekávalo uskutečnění nových fašistických myšlenek ve společenském a hospodářském životě, sloužil ve skutečnosti záměrům majetnějších vrstev. Podle listiny zřizující tento korporativní stát měli zaměstnavatelé a zaměstnanci každého průmyslového odvětví vytvořit sdružení. V každém takovém sdružení měly výbory, zahrnující zástupce zaměstnavatelů, zaměstnanců a vlády, rozhodovat o mzdových otázkách, pracovní době a dalších záležitostech. Rozhodnutí výborů měla být závazná, a proto byly zakázány stávkové. Protože směly existovat jen fašistické odbory, drželi se odboroví předáci, zastupující v těchto výborech dělníky, linie stanovené zástupci vlády, kteří stáli obvykle na straně průmyslníků. Hospodářské oživení, k němuž došlo ve dvacátých letech po celé Evropě, vedlo ke snížení nezaměstnanosti a zakrývalo skutečnost, že dělníci se stali bezmocní. Navíc jak italská, tak zahraniční bankéři, na něž zapůsobilo Mussoliniho tvrzení, že zachrání svou zemi před bolševismem, považovali fašistickou Itálii za důvěryhodnou a stabilní zemi a poskytovali režimu půjčky, které daly dodatečný podnět italskému hospodářskému životu.

Úctu k režimu a jeho oblibu v různých vrstvách italské společnosti posílilo smíření italského státu s katolickou církví, zpečetěné lateránskou smlouvou z 11. února 1929. Mussolini zahájil jednání s Vatikánem téměř ihned poté, co se dostal k moci. Dohoda z roku 1929 uznávala papeže za nezávislého vládce malého státu – Vatikánu – a církev obdržela velkou finanční sumu jako odškodnění za vyvlastnění majetku v době italského sjednocení. Vztahy mezi církví a státem upravoval *konkordát*, který prohlašoval římský katolicismus za oficiální náboženství státu, dovoloval, aby papež jmenoval italské biskupy poté, co pro své kandidáty dostal schválení od vlády, zaručoval náboženské vzdělání na školách a prohlašoval církevní sňatek za povinný. Dva dny po uzavření lateránské smlouvy prohlásil papež Pius XI. (1922–1939), že považuje Mussoliniho za „muže seslaného Prozřetelností“.

Smíření s katolickou církví může působit podivně u člověka, který se v dřívějších letech chlubil svým ateismem a pohrdáním církví. Po nastolení fašismu však Mussolini přijal názor, že politik by se neměl vázat nějakým systémem nebo zásadami. Zdůrazňoval novost fašistických myšlenek, ale když se dostal k moci, nebylo vůbec jasné, co tyto nové fašistické myšlenky vlastně jsou. V pozdějších letech, kdy došlo k pokusům formulovat systém fašismu, byl nedostatek soudržného myšlenkového rámce ospravedlňován tvrzením, že myšlení neexistuje nezávisle na činu.

Bylo vždy snadnější odhalit, co fašismus odmítá, než k čemu se hlásí. Mussolini a jeho přívrženci ve svých prohlášeních o fašistickém pojetí

politiky a vlády zdůrazňovali, že fašismus se staví proti individualistické a racionalistické filozofii Francouzské revoluce. Zákonitostí politiky stejně jako přírody byl boj. Pokračující existence vyžadovala pokračující růst, čehož se dalo dosáhnout jen činem, ne myšlením. Národy byly živoucí a vyvíjející se politické jednotky a posláním člověka bylo stát se nástrojem v rukou vůdce svého národa. Poté, co se Mussolini odvrátil od socialismu a internacionalismu k nacionalismu, kázal podřízení jedince národu s narušivým zápalem konvertity. Byl si však také vědom, že soustavné provozování přísně nacionalistické politiky je nejlepším způsobem, jak zamaskovat rozpory režimu, který o sobě tvrdil, že je revoluční, ale ve skutečnosti bránil a udržoval *status quo*. A tak se osobní sklony spojily s politickými kalkulacemi a uskutečňování energické zahraniční politiky, vyjadřující národní samolibost, se stalo základním kamenem Mussoliniho vlády.

Mussolini neměl v lásce kolektivní akce ani stabilizaci a přál si proměnlivou situaci, v níž by Itálie mohla využít měnicích se vztahů mezi jednotlivými státy a prosazovat své vlastní národní zájmy. Kladl důraz na to, že Itálie není uspokojenou zemí a „hladoví po půdě, protože jsme plodní a zamýšlíme plodní zůstat“. Mussolini vždy zdůrazňoval svou nevíru ve věčný mír a kladl důraz na to, že Itálie musí mít nejen mohutnou armádu a loďstvo, ale i „vzdušné síly, ovládající oblaka“. Už v roce 1923 vnesl do italské zahraniční politiky nový tón, když využil zavraždění skupiny italských důstojníků na řecko-albánské hranici jako záminky pro ultimátum Řecku. Požadoval odškodnění ve výši padesáti milionů lir, vyšetření případu za účasti italského vojenského příđelence, formální omluvu a pohřební pocty. Když Řekové se splněním ultimáta otáleli, nechal ostřelovat a obsadit ostrov Korfu, který vyklidil až poté, co Řekové na radu velmocí ustoupili italským požadavkům. Hmatatelný výsledek Mussoliniho prvního dobrodružství v zahraniční politice byl malý a bylo by jej možné dosáhnout i bez použití síly. Jeho záměrem však bylo ukázat Italům, že zemi už nevládne slabá, ustrašená, internacionálně zaměřená vláda, a Mussolini využil každé příležitosti, aby předvedl, že Itálie přešla v zahraniční politice na nový aktivní kurz. Byl pyšný na to, že svým počínáním v incidentu kolem Korfu ukázal, že Itálie se osvobodila z poručnictví Velké Británie a Francie.

Ve dvacátých letech byl však štěkot fašismu hrozivější než jeho kousání. Mussolini se pečlivě vyhýbal krokům, které by mohly vést k vážným komplikacím, jaké by vyvolal střet s některou z velmocí. Byl si vědom, že Itálie je mnohem slabší stát. Navíc italské hospodářství potřebovalo zahraniční půjčky. Když Velká Británie, Francie a Německo zahájily jednání,

jež skončilo locarnskými dohodami, držel se Mussolini stranou, protože odmítal Společnost národů a společnou akci. Když se však jednání blížila ke svému završení, přichvátal do Locarna a účastnil se podpisu dokumentů. Nebyl ochoten vyvolat nelibost, která by mohla mít dopad na hospodářské postavení Itálie. Navíc se snažil ukázat, že Itálie je jednou z evropských velmocí. Lze ještě dodat, že rok po zavraždění Matteottiho nebylo Mussoliniho postavení ještě dostatečně pevné, aby mohl u jiných zemí vyvolávat další vášně tím, že bude stát v cestě politice obnovení klidu a pořádku. Pokud se však ve druhé polovině dvacátých let přímo nestavěl proti stabilizaci, o níž usilovaly jiné evropské mocnosti, svého nepřátelství k demokracii a míru se nezřekl a stejně tak neopustil svůj sen o Itálii jako rozpínavé velmoci. Ještě ve dvacátých letech podnikl několik konkrétních kroků k expanzi, když zřídil italský protektorát nad Albánií. Osudové důsledky jeho důrazu na čin a národní prestiž začaly být patrné teprve ve třicátých letech, kdy se v Německu dostali k moci nacisté a prováděli svou agresivní zahraniční politiku. Tehdy se Mussolini chytil do vlastní pasti. Nechtěl vypadat méně mužně a vojácky než nacistický vůdce Německa. V té době však už prosperita dvacátých let pominula a Italové si začali všimnout, jak málo změnil fašistický režim hospodářský a společenský život jejich země. Mussolini měl pocit, že jediným východiskem je spojit osud Itálie s rostoucí mocí nacistického Německa.

STABILIZACE KOMUNISMU V RUSKU

Od Lenina ke Stalinovi

Hlavním úspěchem bolševiků v prvních třech letech jejich vlády bylo vlastní přežití. Kvůli naléhavým požadavkům občanské války bylo nutné opustit řadu původních opatření, která měla za cíl vytvoření nové socialistické společnosti v hospodářské a institucionální sféře. Pod zvučně znějícím názvem Nová hospodářská politika (NEP) byla do jisté míry obnovena svoboda obchodu se zemědělskými výrobky i právo na osobní vlastnictví půdy a na soukromé podnikání v průmyslu a obchodu – to vše ale jen v malém měřítku. Otázka zněla, kdy a jak bude možné opět zahájit pochod k socialismu. Lenin si byl vědom, že proletariát se nedostal k moci v průmyslově vysoce vyvinuté společnosti, takže zavedení socialismu zahrnuje velmi specifické problémy: znamená výstavbu zcela nové společnosti, v níž by socialismus mohl fungovat. Vedle tohoto nejzásadnějšího úkolu se však objevila celá řada praktických problémů, které vyžadovaly okamžitou odpověď: Je monopol zahraničního obchodu slučitelný s potřebou získat cizí měnu a zvýšit obchodní výměnu? Do jaké míry je možné

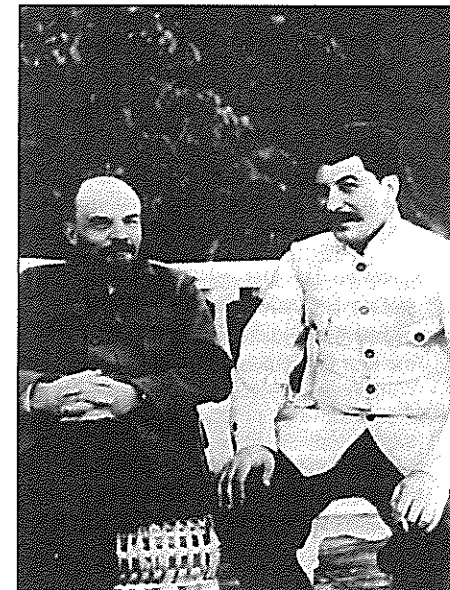
v Rusku, kde žila řada různých národností, uskutečnit princip národního sebeurčení a zároveň zásadu silné ústřední vlády? Jaká je role odborů? Může se jim jako zástupcům dělnictva svěřit řízení továren?

O všech těchto otázkách se mezi bolševiky vedly vášnivé spory, ale ve všech převážil Leninův názor. Odbory nebyly podřízeny hospodářské správě vlády. Zůstaly nezávislé, ale hlavně jako „školy komunismu“, protože dělníci sami ještě nedokázali řídit ekonomiku. V národnostní otázce mělo rozhodující význam budování sovětského Ruska jako federálního státu. Jednota byla sice udržována prostřednictvím spolupráce komunistických stran, které vládly v jednotlivých federálních státech, ale federální struktura měla poskytnout záruku proti otevřenému ruskému šovinismu, který Lenin považoval za odporné dědictví carismu a za nositele nebezpečí vzniku čistě byrokratické vlády. Vzдор hospodářským nevýhodám byl přísně uplatňován státní monopol na zahraniční obchod jako nezbytné opatření, aby se zabránilo pronikání kapitalistických způsobů.

Až do své smrti v roce 1924 měl Lenin v ruské politice rozhodující hlas – ne proto, že by měl zvláštní diktátorské pravomoci, ale kvůli své intelektuální autoritě a převaze. Příčiny toho, že se Leninovi podařilo dosáhnout a udržet si nejvyšší postavení, jsou složité. Než se dostal k moci, poskytl mu studium marxismu to, co považoval za neomylná vodítka, jimiž je třeba se řídit, a jeho působení v úloze organizátora strany jej naučilo používat lidi jako nástroje k určitým účelům. Po návratu do Ruska byl proto schopen usilovat o dobytí moci, o bezpečné ustavení svého režimu a o společenskou i politickou přeměnu ruského života s brutální cílevědomostí a s naprostým pohrdáním lidským životem i právními omezeními. Lenin mohl navíc spoléhat na velké množství přívrženců, kteří studovali jeho spisy a podřizovali se jeho vedení, protože uznávali jeho intelektuální nadřazenost. Lenin vyžadoval naprostou poslušnost až poté, co byla stanovena politická linie; než se učinilo jakékoli rozhodnutí, byl ochoten naslouchat názorům svých nejbližších stoupenců a diskutoval s nimi o různých možnostech. Na rozdíl od Stalina nechoval Lenin zášť k těm, kdo dávali rady, které byly v rozporu s linií, jež byla nakonec přijata. Avšak poté, co rozhodnutí o linii padlo, opozice nebyla tolerována.

Pochopit Leninův vliv na masy je obtížnější než porozumět jeho významnému postavení mezi bolševickými předáky. Nebyl žádným velkým řečníkem a jeho projevy působí při čtení jednotvárně. Nikdy se však nesnižoval k masám; s brutální upřímností jim odhaloval své názory na požadavky dne a dosti otevřeně, ale s přísnou logikou jim vysvětloval, jak dospěl ke svým návrhům. Masy měly důvod věřit, že jim důvěřuje a že se na něj mohou spolehnout. Neměly pochybnost o jeho nesobeckosti: dokonce

Tento obrázek Lenina a Stalina má velký význam; za Stalina se používal jako důkaz jeho těsného vztahu s Leninem. Ve skutečnosti byla tato fotografie zfalšována.

i jako vládce Ruska žil střídme a nevyžadoval žádné výjimky nebo privilegia. A tak nejmocnější muž země pokorně psal řediteli knihovny a žádal jej o povolení, aby si mohl nechat knihy přes noc, v rozporu s knihovním řádem, protože jindy neměl čas na čtení.

Ihned po Leninově smrti bylo rozhodnuto, že jeho nabalzamované tělo bude umístěno v mauzoleu na náměstí před Kremlem, aby mu současníci i pozdější generace mohli projevit svou úctu. Toto rozhodnutí považovali Leninovi nejbližší za něco, co je v naprostém rozporu s jeho myšlenkami i povahou. Jeho vdova Krupská se stavěla proti tomuto návrhu slovy: „Pokud chcete uctít jméno Vladimíra Iljiče, stavte jesle, školky, obytné domy, školy, knihovny, lékařská střediska, nemocnice, domy pro zmrzačené atd., a především zaveďte jeho zásady do praxe.“ Ale rozhodnutí padlo a začal Leninův kult. Jedním z původců a neaktivnějších propagátorů tohoto kultu byl muž, který se stal Leninovým následníkem: Stalin.

Za svůj vzestup k nejvyšší moci v sovětském Rusku vděčil Stalin do značné míry štěstí. V květnu 1922 měl Lenin záchvat mrtvice a od té doby až do své smrti 21. ledna 1924 byl schopen pracovat jen s přestávkami. V posledních letech svého života se dostával do konfliktů se Stalinem, nedokázal však už dovést do konce svá rozhodnutí, jimiž se ho snažil držet na

uzdě. Do své poslední vůle vložil prohlášení, že Stalin je příliš bezohledný a měl by být odstraněn z funkce. Ale Leninův pokyn nebyl vykonán; mnoho bolševických funkcionářů se bálo víc Trockého než Stalina. Dávali přednost spojení se strážlivým a dřičským Stalinem proti skvělému, leč nevypočitatelnému Trockému, kterého považovali za rozkolísaného intelektuála. A tak když se Leninova poslední vůle četla na schůzi ústředního výboru komunistické strany, velká většina jeho členů – čtyřicet proti deseti – hlasovala proti zveřejnění pasáže namířené proti Stalinovi.

V prvních letech bolševické vlády zastával Stalin řadu funkcí, z nichž nejvyšší byla funkce lidového komisaře pro národnosti. V tomto úřadě byl nápomocen při přeměně Ruska ve federální Svaz sovětských socialistických republik. V roce 1922 patřil k SSSR Rusko, Bělorusko, Ukrajina a Zakavkazsko, k nim byly později připojeny Uzbecká a Turkmenská republika. Významné oblasti vládní činnosti – zahraniční politika, mezinárodní obchod, obrana, hospodářské plánování, organizace justice a vzdělání – byly pod federální kontrolou, ale v tomto rámci mohly vlády jednotlivých sovětských republik přizpůsobit školský systém, justiční správu a organizaci zemědělství konkrétním potřebám a požadavkům svých oblastí a občanů.

Stalin byl také generálním tajemníkem ústředního výboru komunistické strany. Zejména tato pozice vyvolávala u Lenina obavy, protože měl pocit, že Stalinova bezohlednost představuje nebezpečí pro soudržnost a nadšení komunistické strany. Lenin napsal, že jako generální tajemník ústředního výboru, „soustředil Stalin ve svých rukou mimořádnou moc“. Pochopení klíčové role, jakou hrál generální tajemník ústředního výboru, vyžaduje jisté obeznámení s ústavní strukturou sovětského Ruska. Základními prvky bolševické moci byly sověty dělníků a rolníků. Tyto rady existovaly na místní, oblastní a republikové úrovni, přičemž vyšší sověty tvořili delegáti vyslaní nižšími sověty. Každé dva roky volil Vsesvazový sjezd sovětu Ústřední výkonný výbor, složený ze dvou komor: jedna zastupovala lid a druhá jednotlivé republiky Sovětského svazu. Ústřední výkonný výbor se scházel každý rok a vykonával podobnou funkci jako evropské parlamenty. Jmenoval Radu lidových komisařů, která vykonávala nejvyšší vládní moc. Vládní struktura tedy připomínala pyramidu, jež vyrůstá ze široké základny do malé špičky. Dvanáctka lidových komisařů, kteří řídili politiku státu, však byla takřka nezávislá na voleném tělese, které je jmenovalo. Jedním z důvodů bylo to, že nepřiliš častá a poměrně krátká zasedání Vsesvazového sjezdu sovětu a Ústředního výkonného výboru nedovolovala skutečný dohled nad lidovými komisaři, kteří museli denně přijímat důležitá rozhodnutí. Dalším důvodem bylo, že lidoví komisaři čer-

pali sílu z význačného postavení, jež zaujímal v komunistické straně, neboť právě strana byla řídicím prvkem v sovětské struktuře. Podle zákona měl volební právo každý člověk v Sovětském svazu, který si vydělával na živobytí plodnou prací. Seznamy kandidátů, kteří mohli být zvoleni do sovětu, však sestavovala komunistická strana.

Komunistická strana byla poměrně malá a tvořilo ji méně než jedno procento obyvatel; v roce 1930 měla 1 192 000 členů. Strana byla – v příkrém protikladu k pyramidovité struktuře systému sovětu – řízena shora, ústředním výborem, který tvořilo asi dvacet nejvýznačnějších komunistů. Zatímco nejskvělejší a nejaktivnější z nich se soustředili na práci ve zvláštním výboru, v *politbyru*, jež určovalo generální linii ruské a komunistické politiky, Stalin se ponořil do organizačních záležitostí strany. Jako generální tajemník ústředního výboru komunistické strany měl hlavní slovo při rozhodování o přijetí do strany a o postupu v její hierarchii. Protože strana určovala kandidáty do sovětu, měl i kontrolu nad personálním složením celé vlády. V důsledku toho důvěrně znal řadové komunisty a ti, protože na něm závisel jejich postup, byli ochotni přijímat jeho vedení.

Pevná kontrola nad stranickou organizací byla hlavním zdrojem Stalinovy síly v boji o následnictví po Leninovi. Díky své roli ve stranické organizaci mohl Stalin nejen počítat s mnoha přívrženci – dobře také věděl, co řadoví členové strany cítí a co si myslí. Velkou většinu členů strany už netvořili „staří bolševici“ z carských časů, dobře obeznámení s marxistickým myšlením a schopní nezávisle přemýšlet o problémech socialismu. Od uchopení moci bolševiky se ke straně připojilo mnoho mladých lidí, často bez důkladné znalosti dějin strany, z nichž mnozí byli jen polovzdělání. Stalin si byl vědom, že Leninův kult u nich uspokojuje důležitou potřebu a dává jim příklad, jak jedná skutečný socialista. V roce 1924 vydal Stalin přednášky o *Základech leninismu*, v nichž s použitím nekonečného množství citátů z Lenina shrnul to, co považoval za podstatu Leninova učení. Ačkoliv Stalinovy přednášky byly těžkopádné a určitě mnohem nenáročnější než spisy o leninismu a revoluční strategii od jiných bolševických vůdců, např. od Trockého, Bucharina či Zinověva, jeho práce měla velký dopad, protože shrnula Leninovo myšlení do jednoduchého a jasného systému. Přednášky měly navíc zásadní význam pro jeho postavení ve straně, protože Stalin potřeboval prokázat, že není jen bolševický bojovník a organizátor, ale že je i uznávaný teoretik, stejně jako jeho soupeři o nástupnictví po Leninovi.

Boj o toto nástupnictví ovládal v letech po Leninově smrti ruskou politickou scénu. Ačkoliv měl především osobní povahu, byl spjat s politickými rozhodnutími klíčového významu. Když se bolševici dostali k moci,

očekávali, že po jejich revoluci budou brzy následovat revoluce v průmyslových zemích Evropy, především v Německu. Všichni byli přesvědčeni, že bolševický režim se nedokáže udržet u moci, pokud bude Rusko jedinou zemí, v níž byl svržen kapitalismus. Není vůbec jisté, zda Lenin změnil svůj názor na toto téma a zda ztratil naději, že revoluce vypukne i na Západě. Rok 1923, kdy bylo jasné, že bezprostředně hrozí Leninova smrt, byl i rokem, v němž konec inflace v Německu přerušil revoluční kvas ve střední Evropě a jakákoli naděje, že revoluce se může rozšířit mimo hranice Ruska, byla zmařena. Trockij byl jako organizátor petrohradského povstání v roce 1917 a jako hrdina občanské války mnohem známější než Stalin a představoval jeho hlavního soupeře v boji o následnictví po Leninovi. Trockému připadalo nemožné udržet izolovaný socialistický stát, obklopený kapitalistickým světem. Přišel s myšlenkou permanentní revoluce, podle níž bylo hlavním úkolem ruských bolševiků organizovat a podporovat revoluční hnutí po celém světě, a to i za cenu toho, že bolševický režim v Rusku bude zničen. To by uspíšilo příchod nové politické a hospodářské krize, která by skončila světovou revolucí. Stalin zpočátku sdílel tento názor. Když ale po určitém váhání přesvědčil sám sebe o pevnosti kapitalistického systému, zaměřil se rozhodně na budování nové ruské společnosti, která by dokázala stát na vlastních nohách. Během čtrnáctého sjezdu komunistické strany v březnu 1925 získal Stalin oficiální souhlas s doktrínou „budování socialismu v jedné zemi“.

Pro ostatní bolševické vůdce bylo opuštění myšlenky světové revoluce obtížnější. Mnozí z nich navázali za dlouhá léta vyhnanství těsné vztahy s extremisty v jiných zemích. Stalin byl mimo Rusko pouze jednou – a to ještě jen na pár týdnů – a ve skutečnosti nebyl nijak obeznámen se společenským a průmyslovým vývojem jiných zemí. Některé vedoucí bolševické funkcionáře, jako např. šéfa Komunistické internacionály Grigorije Zinověva a Karla Radka, navíc motivovaly i ideologické úvahy – v tom se lišili od Stalina, který vycházel spíše ze zkušeností a byl si vědom, že zaměření na hospodářskou proměnu Ruska posílí jeho vlastní pozici, protože pro řízení a kontrolu tohoto procesu bude zapotřebí stále většího počtu stranických úředníků.

Odpor ke Stalinově politice „budování socialismu v jedné zemi“ se projevilo až poté, co bylo jasné, že vede ke vzniku obrovské nové byrokracie. Například Trockij napadal Stalina proto, že jeho kurz, namísto aby vedl k odstranění státu v souladu s marxistickou teorií, měl za následek nebyvalé zvětšení byrokratické mašinerie. Stalinovy názory se však staly přijatou „linií“ komunistické strany a Stalin ocejoval Trockého opozici jako protirevoluční a podvratnou. V roce 1927 byl Trockij zbaven všech funkcí

a vyloučen ze strany spolu se sedmdesáti pěti dalšími vůdčími členy opozice. Když byl poslán do vyhnanství do Kazachstánu, pokračoval v agitaci i tam. V roce 1929 byl vypuzen z Ruska a našel útočiště v Mexiku. O jedenáct let později byl zavražděn mužem, který nepochybně jednal na Stalínův příkaz.

„Socialismus v jedné zemi“

Uskutečňování politiky „budování socialismu v jedné zemi“ vedlo k velkým společenským zvrátům, jež byly doprovázeny hospodářskými obtížemi a utrpením. Vypadalo to, že zlatý věk, který měl teoreticky následovat po porážce kapitalismu, je ještě hodně daleko a bolševičtí vůdci se snažili zdůrazňovat, že opravdu komunistická společnost se stane skutečností teprve poté, co bude kapitalismus svržen na celém světě. V dané chvíli prý lze pracovat jen na vytvoření přechodného systému, socialistické společnosti.

Vlastním cílem politiky „budování socialismu v jedné zemi“ bylo přeměnit Rusko ve vysoce průmyslový stát, který by dokázal soupeřit s pokročilejšími zeměmi typu Velké Británie a Spojených států a jenž by byl schopen klást tvrdý odpor agresi kapitalistických zemí. V Rusku patřila k industrializaci i přeměna zemědělství, které muselo zvýšit svou výkonnost, aby bylo možné uživit rostoucí počet průmyslových dělníků ve městech a vytvořit přebytky pro vývoz, který mohl být jediným zdrojem, schopným zajistit potřebnou cizí měnu. Rozsáhlé změny bylo třeba uskutečnit tak, aby nedošlo k narušení základního principu socialistického režimu – státní kontroly nad hospodářstvím –, a bez pomoci soukromého nebo cizího kapitálu. K dosažení těchto cílů vymysleli Rusové postup, který byl naprosto nový: sestavili hospodářský plán, který zahrnoval všechny oblasti hospodářské činnosti ve všech částech země. A tak v následujících letech ovládalo ruský život úsilí o dosažení cílů, které byly stanoveny ve dvou pětiletých plánech. První byl zahájen v roce 1928, ale ruské vedení hrdě vyhlásilo, že byl splněn za čtyři roky, takže druhá pětiletka mohla začít již v roce 1932.

Během druhé světové války se Winston Churchill jednou Stalina zeptal, zda považuje válečnou zátěž za stejně zlou jako zátěž plynoucí z prosazování politiky kolektivizace. „Ale ne,“ řekl Stalin, „politika kolektivizace byl hrozný boj.“ Ruští hospodářští plánovači dali příkaz ke kolektivizaci zemědělství především proto, aby se usnadnilo využití moderních metod a strojů, které by zvýšily výrobu. Očekávalo se však, že kolektivizace zvýší i vládní kontrolu nad životem na venkově. Bolševický režim během dvacá-

* Winston S. Churchill: *Druhá světová válka*. Sv. IV. *Karta se obrací*, Praha 1994.

tých let rozčaroval poněkud bohatší rolníky, kulaky, jimž přály Stolypinovy reformy a kteří později prosperovali v době Nové ekonomické politiky. Protože přiděly a pevné ceny potravin způsobily, že zemědělská výroba se stala nevýnosná, mnozí rolníci odmítali dodávat své výrobky do měst a omezovali produkci na uspokojení osobních potřeb. Když vláda rozhodla o kolektivizaci, považovali kulaci tuto politiku za přímý útok na svá vlastnická práva a na samotnou svou existenci a bránili se všemi možnými způsoby. Vypalovali kolchozy, ničili traktory a jiné zemědělské stroje, a když už se nakonec začlenění do kolchozního systému nedalo vyhnout, pobili svůj dobytek. Byly zabity miliony koní a krav – téměř polovina stavu ruského dobytka. Vláda se pak rozhodla odstranit kulaky jako třídu, poštvála proti nim chudé rolníky a podporovala tuto třídní válku svou policií a ozbrojenými silami. Půda, která patřila kulakům, byla konfiskována, jejich domy se přeměnily ve školy nebo kluby a podle odhadů asi dva miliony lidí byly deportovány do vzdálených oblastí, kde byli nasazeni na nucené práce.

Požadavky na modernizaci zemědělství byly důležité při stanovení plánů pro průmysl. Například roční výroba traktorů vzrostla ze 6000 kusů počátkem první pětiletky na 150 000 na jejím konci. Hned za potřebami zemědělství stály požadavky obrany jako druhý nejdůležitější faktor, který ovlivňoval program zprůmyslnění země. Důraz byl kladen na těžký průmysl. V blízkosti uhelných a rudných dolů vyrůstala rozsáhlá nová města. Magnitogorsk uprostřed bohatých nerostných zdrojů jižního Uralu vděčil za svou existenci první pětiletce; na jejím konci v něm žilo asi 65 000 lidí a o sedm let později vzrostl počet obyvatel města na více než 150 000. Soustředění na těžký průmysl nutně omezovalo výrobu spotřebního zboží. Pětiletý plán počítal kupříkladu s obuvnickým průmyslem, který by každému poskytl dva páry obuvi každé tři roky. Tento nedostatek spotřebního zboží znamenal, že mzdy bylo možné držet nízko a také že celková životní úroveň zůstávala nízká. Z hlediska plánovačů měl nedostatek spotřebního zboží výhodu v tom, že dělníci nemohli utratit celou mzdu a vkládali část svých výdělků do státních dluhopisů, které pomáhaly financovat zprůmyslnění země. Pětiletky se financovaly i ze zisků státních obchodů a z daní, zejména z daně z obratu.

Ačkoliv oficiální ruská prohlášení i jejich statistiky obvykle přeháněly obraz úspěchu první pětiletky, hlavní cíle byly nepochybně splněny a Rusko se proměnilo ze zemědělské v průmyslovou zemi. V roce 1932 se 70,7 procenta ruského domácího produktu vytvářelo v průmyslu. Navíc v důsledku centralizované organizace ruského hospodářského života téměř úplně zmizely soukromé podniky.

Sověťští vládcové, kteří pevně věřili v Marxovy teorie, považovali intelektuální výkony za nadstavbu, spočívající na základně hospodářského systému. Inteligenci a její výchově však přisuzovali velký význam. Byli si vědomi, že průmyslová společnost vyžaduje velké množství kvalifikovaných odborníků – techniků, inženýrů, lékařů, ekonomů, učitelů – a že velká část obyvatelstva by měla mít vzdělání, které jí umožní pracovat s moderním strojním zařízením. Proto bolševický režim zakládal po celé zemi školy k odstranění negramotnosti, která byla v době revoluce velmi rozšířená. Ještě v roce 1923 neumělo dvacet sedm milionů lidí v Rusku číst ani psát.

Dělníci absolvovali večerní kurzy, aby se připravili k univerzitnímu studiu. Počet univerzit rostl a důraz se na nich kladl na technické předměty a na přírodní vědy. S omezením negramotnosti vzrostla vydavatelská činnost i její význam: noviny a časopisy rozšiřovaly znalosti užitečné pro zvýšení produktivity v průmyslu a v zemědělství a šířily také propagandu. Ruští vládcové poznali, že práce, kterou byly masy nuceny vykonávat, a strádání, jež měly snášet, může učinit snesitelným jen přesvědčení, že konečným výsledkem je život, který bude bezpečnější a lepší než kdykoli dříve. Ruský lid si však musel být jist, že jeho nejvyšší představitelé míří k tomuto cíli jedinou možnou cestou a nejvyšší rychlostí. Proto se zdůrazňovala víra ve vůdce státu a Stalin byl prezentován jako prozíravý a vševědoucí. Tak se začalo rozvíjet to, co bylo později označeno za „kult osobnosti“.

Léta proměny země v průmyslovou společnost bývají označována za ruskou „dobu železnou“. V tomto období se život v Rusku duchovně velmi lišil od toho, jaký býval v krátkém období po příchodu bolševiků k moci. Odvážné revoluční intelektuály, jako byli Trockij a Radek, nyní nahradili opatrní byrokraté a techničtí odborníci. Od experimentů v avantgardním umění a literatuře, které podporoval lidový komisař osvěty Anatolij Lunačarskij, se nyní upustilo a vláda požadovala, aby umělci dodávali snadno pochopitelná, realistická ztvárnění úspěchů pětiletky a dalších událostí ukazujících pokrok Ruska pod vládou bolševiků. V boji militantních ateistů proti náboženství se pokračovalo, protože vliv církve vytvářel překážku pro modernizaci venkovského života. Volná láska a rozvod však už nebyly povzbuzovány jako v prvních letech bolševické vlády a umělé přerušování těhotenství bylo opět zakázáno. Lidé však doufali, že po úspěšném dokončení dvou pětiletých plánů bude zvýšena výroba spotřebního zboží a že ukázněná jednotvárnost, která se stala obvyklou, postupně ustoupí snazšímu a pestřejšímu životu. 12. června 1936 se navíc v *Pravdě*, nejrozšířenějším oficiálním deníku, objevil návrh nové ústavy, který vypadal jako náznak počátku doby, kdy budou mít sověťští občané rozsáhlá, přesně vymezená práva.

DVOJÍ TVÁŘ VÝMARSKÉ REPUBLIKY

Uvědomíme-li si, že i po Locarnu byl odpor proti pařížskému mírovému uspořádání spíše umlčen než potlačen, měl postoj Německa rozhodující vliv na to, co přinese budoucnost. Vysvětlili jsme, že na locarnské dohody je nutné pohlížet spíše jako na novou startovní čáru než jako na řešení. Otázkou zůstávalo, zda Německo bude považovat situaci vytvořenou v Locarnu pouze za oddechový čas a má v úmyslu zahájit později politiku směřující k rozbití stávajícího pořádku, nebo zda Němci uznali *status quo* a jsou ochotni udržovat jej a hájit, či aspoň spoléhat při revizích na mechanismy, jež pro takový účel existovaly ve Společnosti národů. Tyto otázky byly úzce spjaté a skoro totožné s otázkou, zda se autoritářské Německo změnilo v demokratickou společnost.

Po přijetí Dawesova plánu a po konferenci v Locarnu bylo jasné, že německé politické ovzduší se změnilo. Až do té doby se události hrnuly jedna za druhou a do popředí vystoupila dlouhá řada osobností, které po krátké době zmizely ze scény: Liebknecht, Noske, Kapp, Rathenau, Erzberger, Cuno. V Berlíně, Bavorsku, Porýní a Sasku docházelo ke stávkám a nepokojům, jež občas přerostly v občanskou válku. V určitých chvílích se zdálo sporné, zda spolková vláda dokáže prosadit svou autoritu ve všech částech říše, zejména když armáda a soudy držely ochrannou ruku nad tajnými vojenskými organizacemi, které se k republice stavěly velmi nepřátelsky. V kritických chvílích, jaké přinesla například okupace Porúří, vedlo nepřátelství k západním mocnostem k vytvoření spojení – označovaného jako národní bolševismus – mezi krajní pravici a krajní levici. Hospodářský rozvrat náhle vynesl do popředí nové osobnosti v ekonomice. Nejmocnějším z nich byl Hugo Stinnes (1870–1924), majitel uhelných dolů v Porýří, jenž vybuřoval obří koncern, sestávající ze železáren, bank, obchodních lodí, novin a hotelů, a který byl jedním z nejenergičtějších odpůrců plnění mírové smlouvy. Když se však marka stabilizovala, následoval po Stinnesově fenomenálním vzestupu k hospodářské moci a politickému vlivu stejně rychlý rozklad jeho firmy. Dluhy, které nadělal při výstavbě svých podniků a které mohl během inflace snadno splácet, se po stabilizaci měny staly dusivým břemenem.

Tyto bouřlivé události se odehrávaly v novém politickém rámci. Německo se stalo republikou s parlamentním systémem. Centrálních říšských pravomocí přibýlo na úkor jednotlivých členů federace. Všeobecné volební právo a parlamentní systém byly zavedeny i v jednotlivých německých zemích, takže například pruskou vládu vedli až do roku 1932 sociální demokraté. Postavení odborů bylo právně posíleno a pod vlivem sociálních

demokratů zajišťovaly vládní zásahy a smířčí opatření v pracovních konfliktech spravedlivé posouzení odborářských požadavků.

Teprve když skončila léta neklidu a nepředvídatelných událostí, bylo možné prověřit, zda se změněné ústavní formy stanou skutečností, protože se v nich odrazí sociální proměna, totiž pozvolný vývoj demokratické společnosti a liberálního ducha.

Je třeba zdůraznit, že parlamentní systém v Německu nikdy skutečně nefungoval. Vedle komunistů na krajní levici a několika malých stran extrémní pravice bylo v Německu během dvacátých let pět významných politických stran: tři republikánské – sociálnědemokratická strana, demokratická strana a katolická strana Centrum – a dvě monarchistické – Německá lidová strana a Německá nacionální lidová strana. Žádná z těchto stran nikdy nezískala většinu. Vlády se měnily často; některé z nich byly menšinové nebo odbornické a vládly za pomoci proměnlivých většin. Ty, které se opíraly o parlamentní většinu, jako dvě vlády „velké koalice“ v letech 1923 a 1928, mohly fungovat jen s podporou pravice. K těmto vládám patřila – vedle tří republikánských stran (sociálních demokratů, demokratů a Centra) – i monarchistická Německá lidová strana. Vlády Heinricha Brüninga a Franze von Papena, které předcházely Hitlerovu vzestupu k moci, vládly s pomocí prezidentských dekretů, aniž by měly zajištěnou oporu v parlamentu. Když v roce 1925 zemřel vůdce sociálních demokratů Friedrich Ebert a konala se volba prezidenta republiky, jasně se ukázalo, jak slabá je podpora pro republikánské zřízení. Lid zvolil polního maršála von Hindenburga, který získal o 800 000 hlasů více než Wilhelm Marx, umírněný katolík, který byl kandidátem republikánských stran. Komunistický kandidát Ernst Thälmann získal téměř dva miliony hlasů. Republikánský střed byl slabší než spojené síly pravice a levice.

Po mnoha úspěšných desetiletích monarchistického režimu v Německu nepřekvapuje, že přesvědčení o vhodnosti monarchistické formy vlády a nedůvěra k parlamentu a parlamentarismu zcela nezmizely. Inflace zblátovala střední vrstvy a mnozí z jejich příslušníků považovali neúspěšné úsilí nových představitelů státu o odvrácení hospodářské katastrofy za jasný důkaz méněcennosti demokracie a parlamentarismu. Protiparlamentní hnutí a postoje nacházely silnou podporu u byrokracie a armády, kde, jak jsme se už zmínili, nadále převládali lidé z někdejší vládnoucí vrstvy. Tito lidé, kteří podle ústavy nemohli být zbaveni funkce, se rozhodli veřejně obhajovat návrat k tradičním hodnotám kázně, hierarchického řádu a obětavé služby státu. Tím zdůrazňovali nejen svou odlišnost od nové politické reprezentace, ale i převahu starého nad novým.

Rozhodující roli při posílení protidemokratické a protiparlamentní praxe však sehrály změny v hospodářském postavení Německa. Během dvacátých let bylo německé hospodářství na vzestupu. Ačkoliv inflace měla v mnoha oblastech života zničující následky, znehodnocení měny mělo i prospěšnou stránku. Uspadnilo vývoz německého zboží, protože jej bylo možné prodávat za nižší ceny, a mnohé průmyslové podniky mohly splatit své dluhy. Se zisky z vývozu a s novými investicemi po obnovení stability bylo průmyslové vybavení Německa od základu zmodernizováno. Německé hospodářství však mělo i své slabiny: jednou z nich bylo zemědělství.

Zámořská konkurence a modernizace ve Spojených státech oslabily po válce postavení zemědělců v celé Evropě. Situace v Německu byla obzvláště špatná, protože už v desetiletích před válkou se němečtí zemědělci zabývali hlavně pěstováním obilí a nebyli ochotni nebo schopni přejít ke specializovanější produkci plodin, jež by bylo možné uplatnit na trhu, např. ovoce a zeleniny. Navíc se spoléhali na ochranné celní sazebníky a na vládní podporu. Po válce byla situace ještě kritičtější. Uspokojování válečných potřeb vyčerpalo půdu. Nízké zisky a inflace zabránily vzniku kapitálu potřebného pro modernizaci, a bez té byl přechod ke specializovanější výrobě nemožný. Politické ovzduší republiky bylo navíc méně příznivé požadavkům zemědělců než atmosféra hohenzollernské monarchie. Protože se neuskutečnila pozemková reforma, která byla v prvních týdnech revoluce slíbena vracejícím se vojákům, krize německého zemědělství pokračovala a zemědělská politika zůstávala předmětem ostrých sporů. *Junkeré*, jimž byly ponechány jejich statky, požadovali ochranná cla a vládní podpory. Socialisté, kteří se v republice stali vlivným činitelem, měli jako zástupci dělnictva zájem na nízkých cenách potravin, a proto projevovali málo pochopení pro ochranná cla. Velcí statkáři – většinou příslušníci vysoké šlechty, a tedy i monarchisté – se stali ochránci a mecenáši pravicových a monarchistických protiparlamentních stran a tíhli k podpoře protirepublikánských organizací.

Účinek agrární opozice nesmírně zesílila skutečnost, že statkáři měli spojence ve významné skupině německých průmyslníků. Podíl Německa na světové průmyslové výrobě poklesl z předválečné úrovně 14,3 procenta na 11,6 procenta v poválečném období. Pokud ale vezmeme v potaz růst průmyslové výroby v neevropských zemích, především v Japonsku a ve Spojených státech, byl tento pokles ve skutečnosti ještě vcelku úspěchem. Německo určitě obstálo lépe než Velká Británie. Značnou část německého hospodářského oživení je však nutné připisat k dobru úspěchům elektrotechnického a chemického průmyslu, zejména na cizích trzích. Němec-

ký těžký průmysl ztratil pozice ve prospěch neevropských zemí. Protože už nemohl vyrábět zbraně, zaměřil se na domácí trh a připojil se k požadavku zemědělců na zavedení vysokých ochranných cel. Hospodářské zájmy průmyslníků jen posilovaly jejich nacionalistické sklony: odstraněním odzbrojovacích článků versailleské smlouvy by získali velké přímé výhody. Strany pravice už proto nebyly především zemědělské, ale zastupovaly i silné průmyslové zájmy. Navíc tím, že se odvolávaly na doby někdejší slávy, které byly v příkrém protikladu k jednotvárné šedi přítomnosti, působily tyto strany mimořádně přitažlivě na velké skupiny buržoazie. Po pomalém a skromném startu bezprostředně po revoluci se nacionalisté brzy stali činitelem, s nímž bylo nutné počítat. Téměř všechny koaliční vlády, které vládly v Německu, cítily, že je nutné dělat nacionalistům ústupky, buď aby uspokojily svého pravicového partnera, Německou lidovou stranu, nebo ve snaze odčerpát pravici část voličské podpory. Veřejně odmítaly články versailleské smlouvy o válečné vině, pochybným způsobem obcházely její odzbrojovací ustanovení zahájením výstavby kapesních bitevních lodí a brzy poté, co začal fungovat Dawesův plán, požadovaly – pravděpodobně předčasně – jeho revizi. Je samozřejmé, že tyto pokračující německé požadavky vyvolávaly u Francouzů nedůvěru v německou upřímnost při uzavření locarnských smluv a Francouzi se ostře stavěli proti revizionistickým úmyslům Němců. Několik let se ministrům zahraničí Německa a Francie, Stresemannovi a Briandovi, dařilo vyhybat se vážné roztržce. Francouzsko-německé vztahy byly však i nadále vratké.

Ačkoliv po roce 1920 tři prorepublikánské strany už nikdy nezískaly většinu v Říšském sněmu, tvořily po celá dvacátá léta nejsilnější blok ve sněmovně. Byly však v defenzivě. Ve zmatku porážky a pod hrozbou rozpadu země byla promeškána příležitost k pozemkové reformě a ke znárodnění. Jen málokdo pochopil, jak nezbytné je ukončení vlády *junkerů* na východě a okleštění moci porúrských průmyslníků pro vytvoření nové demokratické společnosti. Dawesův plán navíc předem předpokládal, že existující hospodářská struktura zůstane zachována. Proto se levicové strany a zejména sociální demokraté starali v prvé řadě o obranu a zlepšení hmotné situace svých voličů. Představa nového společenského řádu zapadla v handrkování o zvýšení mezd a tarifů, o platby na sociální pojištění, o stávký a smířčí řízení.

Německý život však získal novou podobu v jedné oblasti – totiž v kultuře. Liberálové a socialisté, zklamání ve svých dalekosáhlejších plánech, toužili ukázat, že přinejmenším ve sféře kultury začala nová éra. Obecní správa mnoha velkých německých měst byly v rukou socialistů, kteří nesli odpovědnost za výstavbu škol, nemocnic, veřejných úřadů a především

Moderní architektura v Německu. Budova Bauhausu v Desavě.

levného bydlení pro dělníky a jiné skupiny s nízkými příjmy. Tato práce byla často svěřována architektům, jako byl Walter Gropius, zakladatel Bauhausu, který vytvořil nový funkcionalistický styl, když podřídil architektonické ztvárnění stavby jejímu účelu. Činžovní domy ve Frankfurtu, Berlíně, Düsseldorfu, Stuttgartu a Desavě se staly památkou na to, co se tenkrát považovalo za odvážnou moderní architekturu. Liberální a socialističtí ministři školství v zemích, kde vládla levice, a především v Prusku, podporovali moderní směry v umění a literatuře, proti nimž konzervativní ministři školství za císařství bojovali. Zmatek a nejistota tehdejších let vyvolaly vzrušení, které podněcovalo k uměleckým a intelektuálním experimentům. Kromě toho inflace poněkud otrásla vírou v tradiční hodnoty. Jak jsme viděli, někteří lidé měli značný prospěch ze spekulací v období inflace. Své peníze vkládali do věcí trvalé hodnoty, jako byla umělecká díla, utráceli svobodně a rychle, neboť předvídali rychlé znehodnocení papírových peněz. Tak zejména v Berlíně a jiných velkoměstech existovala třpytivá fasáda, která zastírala neradostnou tvář společenské skutečnosti. Zábavní průmysl kvetl. Uměleckým výstavám, opeře, divadlu a koncertům se věnovala značná pozornost. Autoři oper, dramát i výtvarných děl hojně experimentovali. Ve dvacátých letech se na německé scéně objevily první hry mladého Bertolta Brechta, první triumfy slavila opera *Vojcek* od Albana Berga a filmy jako *Kabinet doktora Caligariho* ukazovaly možnosti skryté v této nové umělecké formě. Nedostatek společenské stability vyvolával cynismus, ale stejně tak zostrňoval společenskou kritiku – což je obojí patrné na kresbách a malbách Georga Grosze. Dokonce i po překonání po-

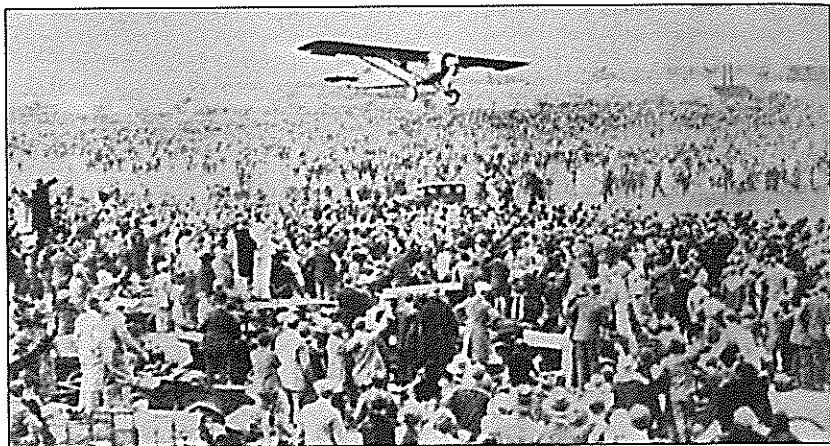
válečné hospodářské krize se kritický duch udržel při životě a stejně tak přežila i touha po experimentování. Brechtova *Třigrošová opera* s hudbou Kurta Weilla zaujala nejen svým novým dramatickým stylem, ale i odsouzením zkorumpované buržoazní společnosti a jejích hodnot. Zaznamenala obrovský úspěch a v Berlíně se hrála bez přerušení od roku 1928 až do nástupu nacismu. Intelektuální ovzduší Berlína po první světové válce bylo uchvacující; přitahovalo novináře, spisovatele a umělce z celého světa. Takové osobnosti jako Sinclair Lewis, Dorothy Thompsonová, Stephen Spender, Christopher Isherwood nebo Ilja Erenburg později s nostalgií vzpomínaly na život v Berlíně dvacátých let jako na jednu ze svých velkých zkušeností.

U mnoha Němců však tyto kulturní aktivity vyvolávaly odpor, a to jak proto, že se v nich odmítaly tradiční formy umění, tak kvůli vědomému rozvíjení vztahů s nejpokročilejšími uměleckými hnutími v jiných zemích. Konzervativci to považovali za další důkaz, že výmarské zřízení znamená rozchod s německou tradicí a je cizorodým prvkem v německých dějinách. Monarchistické a nacionalistické elity se každoročně setkávaly v Bayreuthu, kde před ostrými zraky neúprosného strážce tradice, Wagnerovy vdovy Cosimy, naslouchaly preciznímu a zároveň přemrštěnému ztvárnění opery *Prsten Nibelungů*, která se poprvé hrála v 19. století. Rostl odstup mezi Berlínem, moderním městem republiky, a venkovskými oblastmi, které měly daleko k prudkým změnám moderního života. Toto odcizení Berlína a dalších velkoměstských center od zbytku země zvýšilo v pozdějších letech přitažlivost, kterou měla u širokých vrstev obyvatelstva nacistická propaganda proti výmarskému „systému“.

KRÁSNÝ NOVÝ SVĚT

Abychom popsali a vysvětlili oživení ducha podnikavosti a pokroku na konci dvacátých let, nestačí jen poukázat na poněkud pochybnou stabilizaci politické situace. Toto oživení nastalo v souvislosti s rozsáhlým rozvojem vědy a techniky, který změnil mnoho stránek lidské existence. Válka dala tomuto rozvoji mohutný podnět a ten přetrvával ještě dlouho po jejím skončení.

Symbolem této změny a pokroku je událost, k níž došlo v nejpříznivějším roce dvacátých let. Dne 21. května 1927, po odvážném a osamělém letu, přistál na pařížském letišti Le Bourget Charles Lindbergh – uskutečnil tak první přelet přes Atlantik východním směrem bez zastávky. Žádná jiná událost dvacátých let nezaujala svět tolik jako tato. To lze snadno vysvětlit.

Lindberghovo letadlo, *The Spirit of St. Louis*, přistává 21. května 1927 na pařížském letišti Le Bourget.

Lindberghův výkon zasáhl duši 20. století hned dvakrát: zapůsobil na lidskou hrdost, neboť ukázal, že stále existuje osobní hrdinství, a poukázal i na pokrok ve vědě a technice.

Využití letadla jako běžného dopravního prostředku bylo nejviditelnějším důkazem změn, které vyvolaly novinky v technice. Válka měla pro letectví rozhodující význam, protože vedla k rychlému přechodu od experimentální fáze k obecnému používání letadel. Díky úloze letectva ve válce pochopili lidé jeho velké možnosti. V roce 1919 byla zavedena osobní letecká doprava mezi Londýnem a Paříží a o rok později i mezi Amsterdamem a Londýnem. Brzy měla všechna větší evropská města letiště a spojovaly je pravidelné komerční lety. Lindberghův výkon poukázal na možnost zahájit pravidelnou leteckou dopravu přes Atlantik, ale k tomu došlo až v předvečer druhé světové války, se zpožděním více než deseti let.

Dopad první světové války v oblasti dopravy a komunikací byl v mnoha ohledech dalekosáhlý. První světová válka nebyla ještě válkou motorů: tanky se objevily až v jejím závěrečném období, a pokud velké vojenské jednotky nepochodovaly pěšky, dopravovaly se po železnici. Avšak menší skupiny vojáků a zejména důstojníci se přesunovali auty, což mělo za následek růst výroby automobilů. Ten položil základy k poválečnému rozmachu automobilového průmyslu a zejména k výrobě sériově produkovaných, malých a poměrně levných aut, což umožnilo širokým vrstvám stát se majiteli automobilu, i když jeho vlastnictví bylo v Evropě pořád spíše výjimkou než pravidlem.

Využití bezdrátového spojení v první světové válce otevřelo cestu úplně novým směrům rozvoje této oblasti. Po válce se začalo experimentovat s bezdrátovým spojením, finančníci do něj rozsáhle investovali a vznikl rozhlasový průmysl. Primitivní naslouchátka válečné doby nahradily citlivé přijímače a rozhlasové stanice získaly vybavení pro poskytování celodenní nabídky programů. Každý evropský stát měl veřejnou rozhlasovou společnost, která pracovala pod kontrolou vlády. Mezinárodní konvence určovaly vlnové délky, jež byly jednotlivé země oprávněny používat. V roce 1927 začalo fungovat bezdrátové telefonní spojení mezi Anglií a Spojenými státy.

Na průmyslovou výrobu zapůsobil první světová válka v mnoha směrech. Zvláště velký význam měla pro rozvoj chemického průmyslu, jehož váha nepřetržitě rostla. Snad nejvýznamnějším důsledkem potřeb, jež přinesla válečná doba, bylo zjištění, že vzdušný dusík lze přeměnit ve čpavek, který je nezbytnou přísadou jak při výrobě výbušnin, tak pro produkci hnojiv. Jejich výroba tak přestala záviset na dovozu ze zemí, které měly zásoby přírodního dusičnanu sodného, což bylo zejména Chile. Ve skutečnosti by bez průmyslové výroby dusičnanu sodného nemohlo Německo vést válku tak dlouho. Chemickému průmyslu prospěly i požadavky na vytvoření náhražek za zboží, které se nedalo v době války vyrábět kvůli potížím při získávání surovin.

Postup pro výrobu syntetických vláken byl objeven už v 19. století a výroba umělého hedvábí začala před rokem 1914. Válka však omezila možnost dovozu přírodního hedvábí a zvýšila poptávku po tomto materiálu k výrobě potahů na křídla letadel, čímž dala podnět pro výrobu trvanlivějšího viskóзовého hedvábí. Po válce se výroba umělého hedvábí stala jedním z nejrychleji rostoucích průmyslových odvětví a jeho produkce stoupala v letech 1920–1925 v průměru o 45 procent za rok. Umělé hedvábí bylo levnější než přírodní a používalo se k nejrůznějším účelům. Když například přišly do módy kratší sukně, prudce vzrostl prodej punčoch z umělého hedvábí. I když produkci umělých vláken zvýšily chemické společnosti téměř všech evropských zemí, jejich výroba byla obzvláště důležitá v Německu a Itálii. V Německu proto, že pomáhala domácímu chemickému průmyslu získat zpět vedoucí roli, kterou hrál před válkou; v Itálii zase proto, že toto odvětví vyžadovalo jen elektřinu, kterou mohly italské vodní zdroje zajistit, ale ne suroviny, které Itálie neměla – uhlí a železo.

Technologické postupy a vynálezy, jež umožňují využití vědeckých objevů, následují často ve velkém odstupu po původních objevech. Pokrok v dopravě a spojích i v chemickém průmyslu byl založen na vědeckých objevech, k nimž se dospělo dlouho předtím, určitě před rokem 1914. Na-

opak vědecké objevy dvacátých let začaly mít dopad na život lidstva – dopad revolučního rázu – o pouhých dvacet let později, během druhé světové války a po ní. V dějinách vědy byla totiž dvacátá léta jedním z velkých období.

„Pochopení atomové fyziky... má své kořeny v přelomu století a její velká shrnutí a závěry ve dvacátých letech.“^{*} Tak charakterizoval hlavní etapy vývoje atomové fyziky J. Robert Oppenheimer, jeden z hlavních představitelů této vědecké revoluce. K jejím velkým událostem z přelomu století patří práce Maxe Plancka *K teorii zákona rozdělení energie v normálním spektru* z roku 1900, která pojednávala o kvantové teorii, a studie vysvětlující speciální teorii relativity, které v roce 1905 vydal Albert Einstein. Nutnost nového teoretického náhledu potvrdily v roce 1903 experimenty, při nichž Pierre a Marie Curieovi izolovali radium a Antoine Henri Becquerel objevil radioaktivitu. Po první světové válce zkoumalo důsledky těchto teorií a objevů několik desítek mladých vědců. Významnými středisky tohoto poutavého intelektuálního dobrodružství byly Kodaň, kde pracoval Niels Bohr, vůdčí duch na celém poli atomového výzkumu, dále Göttingen, kde Max Born, James Franck a David Hilbert udržovali tradici této univerzity jako centra matematiky a přírodních věd, a Cambridge, kde Ernst Rutherford pokračoval ve studiu radioaktivity a pak, spolu se sirem Jamesem Chadwickem, přešel ke zkoumání skladby atomu. Mezi těmito skupinami existovala živá výměna informací a vznik nového fyzikálního pohledu na svět, který sice neznehodnotil klasickou Newtonovu fyziku, ale omezil její platnost, byl společným úspěchem vědců z mnoha zemí.

Tvůrčí vzrušení těchto desetiletí bylo vyvoláno potřebou revidovat základní východiska klasické fyziky, zejména předpoklad, že na základě pozorování a experimentů je možné stanovit zákony, které ukazují příčinné souvislosti přírodních procesů. Když Planck ukázal, že při vyzařování energie dochází k určitým nerovnoměrnostem a že energie se nepřenáší od jednoho tělesa k druhému v nepřerušené vlně, ale v záblescích, jako déšť kulek pevně stanovené velikosti („kvantum“), jeho teorie naznačila, že předpoklad úplné kontinuity v přírodních procesech je neudržitelný. Příroda je vzájemně nespojitá: to, že po uvolnění určitého kvanta energie následuje určitý sled událostí, je pravděpodobné, ale ne předem dané. Stejně tak Einsteinův důkaz o existenci vazeb mezi prostorem a časem v jeho teorii relativity nutil k novému přezkoumání materiálu získaného pozorováním. Bylo zjištěno, že když se měření malé základní částice, jako je třeba elektron, soustředí na její rychlost, jsou neurčitě výsledky měření

polohy, zatímco při pokusech přesně změřit polohu této částice klesá přesnost měření rychlosti. Z toho vyplynul závěr, že při popisu přírody zůstává prvek neurčitosti.

Odhalení, že nespojitost a neurčitost jsou přírodě vlastní, zhatilo naděje dřívějších generací vědců, že jednoho dne budou odhaleny neměnné zákony, které dokáží vysvětlit všechny známé jevy. Práce fyziků se tím omezila na zkoumání vztahů mezi jevy. Toto omezení však ve skutečnosti dávalo výzkumníkům prostor pro větší tvůrčí výkony.

Základnou pro změnu teoretických východisek, jež byla vypracována během dvacátých a třicátých let, se stala konkrétní zkoumání. Intelektuální spekulace jen doprovázely objevy, jež byly výsledkem studia atomu. Již v 19. století se prováděl určitý výzkum, který ukázal, že atom není nedělitelnou základní jednotkou hmoty, jak se do té doby předpokládalo. Výzkumy 20. století postupně odhalily, že atom se skládá z velmi malého jádra (jež obvykle tvoří kladně nabitě protony a elektricky neutrální neutrony), obklopeného záporně nabitými elektrony. Problémem bylo, že navzdory radioaktivitě určitých chemických prvků, která by měla vést ke ztrátě energie, zůstávaly jejich atomy stabilní. A objasnění této skutečnosti pomocí nových teoretických vysvětlení vedlo k objevu jaderné energie.

Veřejnost rozuměla objevům a pokroku ve vědě stejně málo nebo možná ještě méně než my. Pojmů „relativita“ nebo „princip neurčitosti“ se používalo v běžném jazyce a často se o nich soudilo, že mají filozofický význam, ale tak vágní obecné asociace, jaké se s nimi spojovaly, jen odhalovaly, že dokonce ani vzdělání lidé nemají reálnou představu o jejich přesném vědeckém významu. Zájem o tyto pojmy však naznačuje, že veřejnost si byla vědoma, že žije ve věku velkého vědeckého pokroku. Vědecký pokrok a novinky však nevyvolávaly jen nadšení – vzbuzovaly také strach. Pocit bezpečí, který lidé čerpali z představy, že žijí v dobře známém světě, se začal rozplývat a lidé si stále více uvědomovali, že existují nejen nové možnosti, ale i nová nebezpečí, nejen širší obzory, ale i nové nástroje ovládnání. Obavy, vyvolané těmito velkými skoky ve vědě, se neomezovaly jen na ty vrstvy, které se obecně staví proti změně: i ostatní se ptali na důsledky nových vynálezů a na to, zda budou prospěšné.

Nové nástroje komunikace zmenšily odstup, který v minulých staletích existoval mezi soukromým životem a světem politiky a podnikání. S hlasy z rádia ve svém domově byl jedinec vystaven stálému přívalu požadavků vnějšího světa. Během první světové války bylo vynaloženo mohutné propagandistické úsilí, aby se zabránilo poklesu morálky na domácí frontě – občané neustále naráželi na plakáty vyzývající ke službě v armádě či ke koupi válečných dluhopisů nebo na varování před nepřátelskými špióny.

* J. Robert Oppenheimer: *Science and the Common Understanding*. New York 1953, s. 35.

Po válce přenesli reklamní pracovníci technické nástroje propagandy do tisku, na plakáty, do biografu a do rozhlasu. Zejména rádio bylo možno dát do služeb ovládnání mas – byl to výkonný nástroj pro manipulování s emocemi veřejnosti.

Změny, jež do okolního prostředí vnesly věda, technika a průmysl, vytvořily nové možnosti pro správu věcí veřejných. Ale v politické sféře se tyto výtoby až do třicátých let šíře neuplatnily; míra využití možností, jež tyto vymoženosti skýtaly, závisela na specifické situaci v každé zemi a zejména na síle její politické tradice. Například technika rozhlasových „hovorů u domácího krbu“ přispěla k oblibě amerického prezidenta Franklina Delano Roosevelta. Když ji ale napodobil francouzský premiér Doumergue, považovalo se to za projev arogance a autoritářství a sehrálo to svou roli při pádu jeho vlády. K použití nových politických technik byla přirozeně nejvíce připravena ta politická hnutí, která vyrostla z odporu k existujícímu politickému uspořádání. Jak Mussolini, tak Hitler zdůrazňovali, že vedou moderní hnutí. Mussolini se s oblibou nechával fotografovat při pilotování letadla, Hitler byl často vídán ve svém mercedesu. V západních demokraciích si získal velký obdiv britský premiér Neville Chamberlain, když v září 1938 vstoupil s deštníkem na ruce poprvé ve svém životě do letadla, aby se setkal s Hitlerem v Berchtesgadenu. Nacisté a fašisté však pokládali Chamberlainovu nechuť používat moderní dopravní prostředky za opovržením hodnou – za příznak zaostalosti demokracií.

Od 18. století se věda spojovala s „osvícenstvím“, s nadějemi na lepší, tedy rozumnější světový řád. Bylo proto obtížné pochopit, že věda může být i silou útlaku, sloužící k ovládnání lidských myslí jakýmkoli způsobem, který je výhodný pro ty, kdo mají v rukou sdělovací prostředky. První zřetelné varování před povrchně optimistickým očekáváním, že vědecký pokrok povede k rozumně organizovanému světu, kde bude život šťastnější, se objevilo v roce 1932 s vydáním knihy Aldouxe Huxleyho *Krásný nový svět* (česky také *Konec civilizace*). Tento utopický román je skvělou ukázkou vnitřní prázdnoty, která může provázet dokonale organizovaný život zbavený citových složitek a obtíží, v němž lidé přišli o všechna práva na volbu a rozhodnutí. Ale Huxleyův román se objevil v době, kdy v Evropě začala vznikat nová nálada, protože se jasně ukázalo, že léta stability a prosperity jsou pryč.

Hospodářská krize a vzestup nacismu

SVĚTOVÁ HOSPODÁŘSKÁ KRIZE

Stabilitou dosaženou v roce 1925 otrásla po několika málo letech světová hospodářská krize. Dopad této krize byl o to větší, že jak plynula dvacátá léta, získávali lidé postupně důvěru, že rány, které zůstaly po první světové válce, lze zacelit, že je možné opět dosáhnout blahobytu z let před rokem 1914 a že se lze vrátit na cestu pokroku, přerušenu válkou. Hospodářská krize tato očekávání a naděje zničila. Tehdy se totiž ukázalo, že předválečný svět je nenávratně ztracen. Mnoho lidí bylo přesvědčeno, že současný vývoj vede neodvratně k horšímu a že pro Evropu skončí ještě nebezpečnější a ničivější zkáza, než jakou přinesla první světová válka. Proto byla třicátá léta dobou plnou úzkosti a nejistoty. Když v roce 1939 vypukla druhá světová válka, evropská společnost se ještě plně nezotavila z hospodářské krize.

Skutečně kritické období hospodářského zhroucení trvalo od roku 1929 do roku 1933. Než pohovoříme o jeho základních příčinách, bude vhodné shrnout dramatické události těchto let. Vlastním počátkem krize byl krach na newyorské burze, k němuž došlo po vlně spekulací v posledních týdnech října 1929, i když určité známky nebezpečí se objevily už dříve, zejména v poklesu výroby. V Evropě vyvrcholila krize v létě 1931. V květnu 1931 oznámila nejdůležitější rakouská banka Creditanstalt, kterou kontrolovali rakouští Rothschildové, že není schopna plnit své závazky. Tento krach otrásl důvěrou v platební schopnost německých bank; klienti z nich urychleně začali stahovat peníze. Hlavní německé banky záhy zjistily, že se rovněž ocitly v platební neschopnosti, a byly proto nuceny zastavit provoz. Obnovit jej dokázaly jen s pomocí státních záruk. V této kritické hospodářské situaci bylo zjevné, že není možné splácet mezinárodní dluhy, a americký prezident Herbert Hoover (1874–1964) navrhl vyhlásit jednoleté moratorium na reparace a válečné dluhy; po únavných jednáních se na tom zainteresované státy dohodly v srpnu 1931. Moratorium však při-